

**80th International Scientific
Conference of the
University of Latvia 2022**

LATVIJAS UNIVERSITĀTES MUZEJA SEKCIJA “ZINĀTŅU VĒSTURE UN MUZEOLOĢIJA”

Referātu tēžu krājums

MUSEUM OF UNIVERSITY OF LATVIA SECTION “HISTORY OF SCIENCE AND MUSEOLOGY”

Collection of abstracts

**UNIVERSITY
OF LATVIA**

**80th International Scientific
Conference of the
University of Latvia 2022**

LATVIJAS UNIVERSITĀTES MUZEJA SEKCIJA “ZINĀTŅU VĒSTURE UN MUZEOLOĢIJA”

Referātu tēžu krājums

MUSEUM OF UNIVERSITY OF LATVIA SECTION “HISTORY OF SCIENCE AND MUSEOLOGY”

Collection of abstracts

Latvijas Universitātes 80. starptautiskā zinātniskā konference. Latvijas Universitātes Muzeja sekcija "Zinātņu vēsture un muzeoloģija". Referātu tēžu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 51 lpp.

80th International Scientific Conference of the University of Latvia. Section of the Museum of the University of Latvia "History of Science and Museology". Collection of abstracts. Rīga: University of Latvia Press, 2022. 51 p.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

**#STAND
WITH
UKRAINE**

Sastādītāja Iveta Gudakovska
Priekšvārda tulkotāja angļu valodā Andra Damberga
Korektore Agita Kazakeviča
Maketētāja Ineta Priga

Compiled by Iveta Gudakovska
Translator of Preface Andra Damberga
Proofreader Agita Kazakeviča
Layout designer Ineta Priga

© Tēžu autori, 2022
© Latvijas Universitāte, 2022

© Thesis authors, 2022
© University of Latvia, 2022

ISBN 978-9934-18-824-4 (PDF)
<https://doi.org/10.22364/luszk.80.mzs.tk>

Satura rādītājs

Priekšvārds	6
Preface	6

PIRMĀ SĒDE. Latvijas Universitātes vēsture. Personības un notikumi / FIRST SESSION. History of the University of Latvia. Personalities and Events

Vadītājs Ilgonis Vilks, *Dr. paed.*

Māris Baltiņš

Privātdocentu vieta LU līdz 1944. gadam	9
---	---

Raimonds Cerūzis

Augstskola un politika Latvijā starp pasaules kariem	10
--	----

Rita Grāvere

Slavena profesora niekošanās vai muzeja veidošana? Nedaudz no Paula Stradiņa MVM pirmsākumiem	11
---	----

Ivans Griņevičs

Dabaszinātnieks Zbigņevs Meškovskis (11.10.1949.–03.05.2021.) – poļu izglītošanas Latvijā atjaunotājs	13
---	----

Jerzy Grzybowski

Belarusians – Students of the University of Latvia in the Interwar Period	14
---	----

Uldis Krēsliņš

Eigēnika Latvijā Otrā pasaules kara laikā starp zinātņi un politiku: Teodora Upnera Latvijas PSR VDM izmeklēšanas lieta	15
---	----

Maija Pozemkovska

Privātdocents Jānis Brants un Aleksandra Augstumu slimnīca	16
--	----

Nikolajs Putiļins

Latvijas Universitātes krievu studentu sociālais portrets (1919.–1940. g.): galvenās iezīmes	18
--	----

Mārtiņš Vesperis

LU Medicīnas fakultātes aizbraukušo mācībspēku īpašumu likteņi PSRS okupācijas laikā 1944.–1945. gadā	19
---	----

Gunta Vilka

Astronomijas studentu darbi muzeja krājumā	21
--	----

Ilgonis Vilks

Latvijas Valsts universitātes astronomijas studiju absolventi, 1946–1995	22
--	----

SECOND SESSION. Student Karzer Phenomenon in the Context of the History of European Universities / ZWEITE SITZUNG. Das studentische Karzer-Phänomen im Kontext der Geschichte der europäischen Universitäten

Chair Rūdolfs Rubenis, *Mg. hist.*

Alīda Zigmunde

Das Studentenleben und die Disziplin am Polytechnikum zu Riga und am Polytechnischen Institut zu Riga (1862–1919) 24

Clemens Wachter, Christina Hofmann-Randall

Der Studentenkazzer in Erlangen 26

Dörthe Jakobs

Der Studentenkazzer in Heidelberg: ein interdisziplinäres Konservierungsprojekt 27

Orhan Ferhat Neptun

Studentengefängnis im Kaiserreich 29

Jaanika Anderson

Lock-up of the University of Tartu as Exhibition Space 30

Katharina Schaal, Carsten Lind

Virtual Tour in the Student Karzer of Marburg University 31

Ken Ird

Student Lock-ups in the 19th Century Tartu 32

Rūdolfs Rubenis

Der historische Studentenkazzer der Universität Lettlands: europäischer Kontext und Forschungsmöglichkeiten 33

TREŠĀ SĒDE. Dabas atklāšana / THIRD SESSION. Discovery of Nature

Vadītāja Kristīne Kuzņecova, *Bc. sc. soc.*

Andris Ģermanis, Gunta Kalvāne

Sezonālītātes pētījumi Latvijas ainavā: no maršrutpētījumiem līdz satelītiem 36

Vija Hodireva

Perma kaļķakmeņu kolekcijas Latvijas Universitātes Muzeja krājumā 37

Daiga Jamonte

Karla Reinholda Kupfera fotogrāfiju kolekcija LU Muzejā 38

Māris Jēkabsons

LU Muzejam piederošās sēņu mulāžas (1919.–1939. g.), kuras autorība tiek piedāvāta F. E. Šollam (1874.–1966. g.), izpēte un restaurācija 40

Ilona Jepsena

Latvijas Universitātes herbārijs. Izveidošanas vēsture un zinātniskais potenciāls 41

Elvīgs Kabucis, Inguna Cīrule

Farmakognozijas uzskates līdzekļi Farmācijas muzeja ekspozīcijā 43

Dace Kivliša

Profesoram Ojāram Neilandam – 90 44

Kristīne Kuzņecova

Karla Reinholda Kupfera privātbibliotēka LU Muzejā 45

Māris Laiviņš

Florists un ģenētiķis Aleksandrs Villerts 47

Ruslans Matrozis

Latvijas dabas pētnieku privāto arhīvu un bibliotēku likteņi 49

Māris Rudzītis

Valdemārs Murevskis un viņa fonds LU Muzeja ģeoloģijas kolekcijās 51

Priekšvārds

2022. gada martā Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros Latvijas Universitātes Muzejs organizē sekcijas “Zinātņu vēsture un muzeoloģija” trīs darba sēdes tiešsaistē.

Sēdē “Latvijas Universitātes vēsture. Personības un notikumi” uzmanība pievērsta spilgtām, bet mazāk zināmām personībām, kas sekmējušas Latvijas Universitātes, Latvijas un zinātnes attīstību. Pētījumu autori analizē vēsturiskus notikumus, kas ir ietekmējuši augstskolas izglītības procesus.

Speciālisti no Igaunijas, Vācijas un Latvijas, kuru pārziņā atrodas studentu karceris konkrētā augstskolā un kas veltī savu profesionālo darbību augstākās izglītības vēsturei, pulcējušies sēdē “Studentu karceris Eiropas universitāšu vēstures kontekstā”. Sēdes referenti raksturo Eiropas augstskolu studentu dzīvi 19. gadsimtā, kuru karceru funkcija meklējama viduslaiku Vācijā, kas vēlāk izplatījās Baltijā.

“Dabas atklāšanā” referāti veltīti aktuālām norisēm dabā, dabas pētnieku zinātniskajam devumam un viņu likteņiem, zinātniskām, privātām un mācību kolekcijām, to saglabāšanai un pieejamībai dažādos krājumos. Sēdes programmā iekļauta iepazīstināšana ar virtuālām izstādēm, kas tapušas LU Muzejā.

LU Muzeja interneta vietnes konferenču un semināru sadaļā ir pieejami sesiju norises videoieraksti un referentu prezentācijas.

Preface

In March 2022, within the framework of the 80th International Scientific Conference of the University of Latvia, the Museum of the University of Latvia organises three online working sessions of the section “History and Museology of Sciences”.

The session “History of the University of Latvia. Personalities and Events” is dedicated to exceptional but lesser-known personalities who have contributed to the development of the University of Latvia, the state of Latvia and science. The authors of the research analyse historical events that have influenced the educational processes of higher education.

Specialists from Estonia, Germany and Latvia, who are in charge of historical student solitary confinement cells of the respective universities, and dedicate their professional activities to the history of higher education, assemble in the session “Student Confinement Cell Phenomenon in the Context of European University History”. The speakers consider the life of European university students in the 19th century, and explore the historical confinement cell function, whose beginnings have been traced back to medieval Germany, and this disciplinary measure has later spread to the Baltics.

The session “Discovering Nature” comprises reports that view the current developments in nature, the scientific contribution of natural science researchers and their destinies, scientific, private and educational collections, their preservation and availability in various holdings. The programme of the session includes introduction to virtual exhibitions created at the Museum of the University of Latvia.

Video recordings of the sessions and presentations of the speakers are available on the Museum of the University of Latvia website, the section dedicated to conferences and seminars.

Iveta Gudakovska

PIRMĀ SĒDE

Latvijas Universitātes vēsture.
Personības un notikumi

FIRST SESSION

History of the University of Latvia.
Personalities and Events

Vadītājs Ilgonis Vilks, *Dr. paed.*

Privātdocentu vieta LU līdz 1944. gadam

Māris Baltiņš

Valsts valodas centrs, Eksporta iela 6, Rīga, Latvija. E-pasts: maris.baltins@vvc.gov.lv

Kaut gan LU un konkrētu tās fakultāšu darbība laikā līdz 1944. gadam apcerēta daudzkārt, tomēr vairāki tās darbības aspekti palikuši ārpus pētnieku uzmanības loka un pieminēti tikai garāmejot. Pie tādiem pieder arī tāda mācībspēku kategorija kā privātdocenti, kuru nozīme daudzkārt pārprasta, nereti tos uzziņu literatūrā kļūdaini nosaucot par docentiem. Tādēļ nepieciešams atkārtoti pakavēties pie privātdocenta statusa un skaidrot ar to saistītos jēdzienus (*venia legendi*, habilitācijas darbs, parauglekcijas).

Pētījuma pamatā ir arhīva dokumentu (LVVA 7427. fondā atrodamo LU pārvaldes institūciju un fakultāšu padomju materiāli), LU publicēto pārskatu un presē atrodamo rakstu analīze, kas ļauj gūt vispārīgu priekšstatu par šo procesu. Iespēju robežās izmantotas arī publikācijas par konkrētiem mācībspēkiem, kaut gan tajās ietvertās informācijas precizitāte mēdz būt dažāda un atkarīga no tā autoru izpratnes par tālaika akadēmiskās dzīves reālijām.

Pēc Vācijas un Krievijas universitāšu parauga pirmie vēlētie privātdocenti LU parādījās jau tās darbības otrajā gadā (1920./21. akad. g.), galvenokārt lai piesaistītu augstskolā tieši nestrādājošas personas konkrētu studiju kursu docēšanai. Tomēr jau ar 1923./24. akad. g. iezīmējās tendence, kas vēlāk kļuva par dominējošo, ka privātdocenta tiesības ieguva augstskolas štata asistenti, kuriem tas vēlāk kļuva par gandrīz obligātu posmu ceļā uz docenta vai profesora vietu. Vienoti habilitācijas noteikumi tika pieņemti tikai 1927. gada 4. maijā, vienādojot jau iedibināto praksi. Process ietvēra habilitācijas (*pro venia legendi*) darba iesniegšanu vērtēšanai fakultātes padomē, ja recenzenti to uzskatīja par prasībām atbilstošu (nekāda formāla diskusija vai aizstāvēšana netika paredzēta), tad pretendents drīkstēja nolasīt vienu vai divas parauglekcijas, pēc kurām fakultātes padome lēma par privātdocentūras piešķiršanu, ko pēc tam apstiprināja universitātes padomes sēdē. Pavisam apzinātas aptuveni 259 personas (informācija par 1943./44. akad. g. ir visai nepilnīga), kuras LU šo statusu ieguva līdz 1944. gada vasarai. No viņiem vairāk nekā 60 % šī statusa iegūšanas brīdī bija augstskolas jaunākie mācībspēki.

Privātdocenti veidoja pietiekami nozīmīgu LU mācībspēku daļu, turklāt habilitācija uzskatāma par vienu no būtiskajiem akadēmiskās karjeras posmiem. Ne vienmēr iespējams iegūt pilnīgu informāciju par katru habilitācijas procesu, turklāt daudzi iesniegtie darbi nav saglabājušies vai kļūdaini katalogizēti bibliotēkās kā diplomdarbi vai disertācijas. Nepieciešams izveidot kopēju visu LU privātdocentu sarakstu pēc līdzības ar aizstāvēto disertāciju sarakstu, tajā ietverot arī datus par šo darbu publicējumiem un saglabātajiem manuskriptiem. Par papildu uzdevumu uzskatāma nepieciešamība vienoties par precīzu šī statusa atspoguļošanu zinātnes vēstures pētījumos un enciklopēdiskos izdevumos.

Augstskola un politika Latvijā starp pasaules kariem

Raimonds Cerūzis

Latvijas Universitāte, Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija
E-pasts: raimonds.ceruzis@lu.lv

Temata aktualitāte. Referātā atspoguļoti rezultāti autora pētījumam par augstākās izglītības un zinātnes mijiedarbību ar politiku Latvijas teritorijā 20. gs. pirmajā pusē. Tādējādi Latvijas Augstskolas attīstības tendences salīdzinātas ar politiskajām un citām sabiedrību kopumā skarošām tendencēm valstī. Gūtās atziņas par augstskolas un politikas procesa mijiedarbību un savstarpējo atkarību uzrāda universālas, Eiropas vēsturiskajai telpai raksturīgas pamatiezīmes, kas replicējamas arī uz mūsdienu situāciju.

Mērķis. Novērtēt saistību starp augstskolas (respektīvi izglītības un zinātnes) attīstības iezīmēm un kopīgo valsts vēsturi dažādās tās attīstības stadijās periodā, kas Latvijas vēsturē datējamas starp Pirmā un Otrā pasaules kara norisēm.

Metodes. Pētījums balstīts uz vēstures avotu (Latvijas Nacionālā arhīva fondu nepublicēto vēstures dokumentu, laikmeta preses materiālu u. c.), kā arī vēstures literatūras salīdzinošas analīzes (avotu kritika). Plašāks ieskats izmantotajos avotos atrodams tālāk norādītajā autora zinātniskajā publikācijā [1].

Rezultāti. Referātā vērtēta Baltijas akadēmiskās elites iesaiste nacionālās augstskolas (vēlākās Latvijas Universitātes) izveidē un attīstībā 20. gs. pirmajā pusē, īpaši akcentējot periodu no Pirmā līdz Otrajam pasaules karam (tos ietverot). Aplūkoti tādi aspekti kā augstskolas nozīme jaunās valsts ideoloģijā, etniskais faktors, mācībspēku iesaiste politiskajās aktivitātēs un valsts darbā parlamentārisma un autoritārisma posmos. Paralēli raksturota sabiedrībā valdošo politisko uzskatu un saimnieciskās situācijas ietekme augstskolas attīstībā.

Secinājumi. Izmantoto informācijas avotu analīze uzrāda ciešu sakarību starp augstskolas izveides un attīstības iezīmēm un kopīgo valsts vēsturi dažādās tās attīstības stadijās aplūkojamā periodā. Īpaši izceļama personību loma vēstures procesā, jo augstskolas mācībspēki aplūkojamā periodā pieskaitāmi pie sabiedrībā atpazīstamākajiem un respektētajiem viedokļu līderiem.

Atsauces

- [1] Cerūzis Raimonds. Kopīgās tendences Latvijas Universitātes un Latvijas Republikas vēsturē starp pasaules kariem / Common Trends Shared By the University of Latvia and the Republic of Latvia Between the World Wars. *Latvijas Universitātes Žurnāls Vēsture*. 2020, 9/10 https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Vesture/2020_9-10/luzv.9.10-02-Ceruzis.pdf

Slavena profesora niekošanās vai muzeja veidošana? Nedaudz no Paula Stradiņa MVM pirmsākumiem

Rīta Grāvere

P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, Antonijas iela 1, Rīga, Latvija

E-pasts: rita_gravere@inbox.lv

Temata aktualitāte. Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs šogad atzīmēs 65 gadu jubileju (oficiāli dibināts 1957. gadā). Tas ir viens no retajiem muzejiem, par kura darbību, atskaitot atsevišķus bukletus, atmiņas un intervijas, joprojām nav neviena nopietna pētījuma. Visneskaidrākais un dažādi vērtēts ir muzeja pirmsākuma periods, nav skaidrs tā sākotnējais datējums un finansiālie līdzekļi, par kādiem tas veidots. Vispārpieņemts fakts, ka Medicīnas vēstures muzeja pamatā ir ārsta, ķirurga Paula Stradiņa vēl pirms Otrā pasaules kara par saviem līdzekļiem savāktā kolekcija.

Mērķis. LU Medicīnas fakultātes 20. gs. 30. gadu dokumentu izpēte liek izvērtēt, cik lielā mērā muzeja tapšanu tā veidošanās sākuma posmā atbalstīja LU pētniecības fonds, LU Medicīnas fakultāte un Latvijas kultūras fonds.

Metodes. Pēc salīdzinoši aprakstāmās metodes aprakstīt un izvērtēt LU Medicīnas fakultātes padomes 20. gs. 30. gadu protokolus (LVVA, 7427. fonds), Kultūras fonda domes dokumentus P. Stradiņa topošās kolekcijas (muzeja) veidošanā.

Rezultāti. 1928. gadā Paulu Stradiņu pēc atgriešanās no ASV un Eiropas medicīnisko centru apmeklēšanas ievēlēja par Vispārējās ķirurģijas katedras un klīnikas vadītāju. Mediķu atmiņas (Ezerietis, Āboliņš) liecina, ka 30. gadu sākumā P. Stradiņš pilsētas 2. slimnīcā sācis veidot medicīnas studentu apmācībai paredzētu patoloģiskās ķirurģijas muzeju. Izskatītie LU Medicīnas fakultātes 20. un 30. gadu padomes protokoli liecina, ka 1930. gada 13. oktobra sēdē prof. J. Alksnis secināja, ka “katedra nostādīta labi, muzejs organizēts priekšzīmīgi”. Par muzeja eksistenci šai laikā liecina arī 1931. gada 23. februāra sēdē dokumentētais protokols, ka prof. Alksnis un Dr. Stradiņš lūdza KF domei 500 Ls anomāliju uzbūvei un iekārtai pie LU klīnikām II Rīgas pilsētas slimnīcā, atbildīgais pasūtītājs Universitātes Padome. Laika posmā no 1934. gada 9. aprīļa līdz 1940. gada 20. maijam P. Stradiņš vairākkārtīgi lūdzis Medicīnas fakultātei, LU pētniecības fondam finansiāli atbalstīt muzeja paplašināšanu. 1939. gada protokolu materiālos jau figurē nosaukums Medicīnas vēstures muzejs.

Secinājumi. Atbilstoši 1930. gada LU Medicīnas fakultātes protokoliem jau 1930. gada rudenī muzejs “ķirurģijas patoloģijas” kolekcijas veidā jau pastāvēja. Savukārt 1939. gada rudenī, kā to liecina LU Medicīnas fakultātes sēžu protokoli, jau bija noformējies medicīnas vēstures muzejs.

Jaunierīkotā Medicīnas vēstures muzeja publiska apskate tika sarīkota 1944. gada 26. februārī, bet tā nolikums apstiprināts 1944. gada 21. aprīlī ar šādu ievaddefinīciju: “Medicīnas vēstures muzejs ir Universitātes Medicīnas fakultātes iestāde, un tā uzdevums ir krāt materiālus par agrākās un tagadējās medicīnas attīstības gaitu, it sevišķi Latvijā, kā arī ar saviem eksponātiem kalpot medicīnas fakultātes studentu apmācībai.” (LVVA, 7427. f., 7. apr., 68. l., 38, 39)

Dabaszinātnieks Zbigņevs Mešovskis (11.10.1949.–03.05.2021.) – poļu izglītošanas Latvijā atjaunotājs

Ivans Griņevičs

Rīgas pirmsskolas izglītības iestāde “Laismiņa”, Slokas iela 211, Rīga, Latvija

E-pasts: igrinevics2@edu.riga.lv

Temata aktualitāte. Katru gadu 21. februārī mēs atzīmējam Starptautisko dzimtās valodas dienu, veicinot valodu un kultūru daudzveidību un daudzvalodību. Latvijā atdzimusi izglītība poļu valodā turpina to poļu skolu tradīcijas, kas darbojās neatkarīgajā Latvijas Republikā pirms Otrā pasaules kara. 1930./1931. mācību gadā Latvijā veiksmīgi darbojās 49 poļu mācību iestādes. Padomju gados poļu skolas bija slēgtas. Izglītošana poļu valodā skolās sāka atjaunoties 80. gadu beigās. Latvijas Universitātes pieticīgs audzēknis *Dr. biol.* Zbigņevs Mešovskis kļuva par poļu izglītošanas Latvijā dzimtajā valodā pirmo atjaunotāju.

Mērķis. Informēt par bioloģijas un ķīmijas pasniedzēju, bioloģijas zinātņu doktoru, Itas Kozakevičas līdzgaitnieku Latvijas Poļu savienībā un pirmās poļu klases atjaunošanā Latvijā.

Materiāli un metodes. Latvijas Universitātes Arhīva dokumentu par Zbigņevu Mešovski analīze, arī presē publicētu rakstu par viņu sistemātiska caurlūkošana. [1, 2]

Rezultāti. Zbigņevs Daniela d. Mešovskis dzimis 1949. gadā Rīgā. 1968.–1973. gadā studēja LU Bioloģijas fakultātē. 1973.–1975. gadā dienēja kā vienības komandieris Kaļiņingradas apgabalā. 1975.–1977. gadā – Baltijas Zivsaimniecības zinātniskās pētniecības institūta vecākais inženieris. 1977.–1980. gads – Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes aspirants. Norikots darbam uz Liepājas Pedagoģisko institūtu. Drīzumā aizstāv disertāciju par tēmu: “Изменение динамики реакции древесных растений под влиянием антропогенного воздействия”. Atmodas laikā Latvijas Poļu savienības priekšsēdētājs Itas Kozakevičas vietnieks, LPS Rīgas nodaļas priekšsēdētājs. Atjauno poļu izglītošanu dzimtajā valodā Latvijā. Sākot ar 1989. gadu, kopā ar Rišardu Bondzinski atver pirmās poļu klases un veido eksperimentālo poļu skolu Rīgā. Izdod eksperimentālo mācību grāmatu “Botānika 6. klasei”.

Secinājumi. Par šo izcilo dabaszinātnieku, bioloģijas zinātņu doktoru, sabiedrisko darbinieku ir maz informācijas. Z. Mešovska dalība Vispasaules poļu zinātnieku kongresā 1989. gadā nesa mūsu Latvijas vārdu pasaulē. Viņu var uzskatīt par poļu izglītošanas Latvijā atjaunotāju. “Ita Kozakiewicz, czyli ideały z 1990 roku gdzies się zawieruszyły” ir Zbigņeva Mešovska pēdējais raksts.

Atsauces

[1] Mešovskis Zbigņevs. LU Arhīvs, Studenta lieta Nr. 2009. Apr. Nr. 36p, 36 lapas.

[2] Mešovskis Zbigņevs. LU Arhīvs, Aspiranta lieta (1977–1980) Nr. 985. Apr. Nr. 2, 18 lapas.

Belarusians – Students of the University of Latvia in the Interwar Period

Jerzy Grzybowski

*University of Warsaw, Department of Central and East European Intercultural Studies, Szturmowa Str. 4, Warsaw, Poland
E-mail: jgrzybowski@uw.edu.pl*

Background. In the interwar period, Latvia was inhabited by tens of thousands of Belarusians. Their main place of residence was Latgale. Most of them were indigenous people, not immigrants. Belarusians in Latvia had cultural and school autonomy. Belarusian youth had the opportunity to study in schools in their mother tongue.

Aim. The aim of the speech is to present the fate of Latvian citizens of Belarusian nationality who were students of Latvian people in the interwar period. Analysis of their numbers and the reasons for which they undertook studies.

Methods. This paper was prepared on the basis of the analysis of documents in Latvian and Belarusian, which are kept in archives in Latvia, Lithuania and Belarus. I compared and confronted information from various sources (Latvian and Belarusian) [1–5].

Results. After graduating from school, some young Belarusians wanted to continue their studies at the university. However, in the first years of Latvia's independence, very few Belarusians tried to enter Latvian universities. A poor command of the Latvian language stood in the way. Moreover, Latvian Belarusians belonged to the least wealthy part of the society, so they could not afford to send their children to study in Riga. As a result, Latvian Belarusians then went to study in Czechoslovakia and Soviet Belarus, where they received scholarships. However, with time more and more young Belarusians were able to use the Latvian language. The Latvian state provided them with study grants. Therefore, they could start their studies in Riga.

Conclusion. A dozen or so Belarusians studied at the University of Latvia and the Latvian Academy of Fine Arts. These were people who showed national and social activity. These people took part in Belarusian social, political and cultural life. At the beginning of the 1930s, an attempt was made to establish a society of Belarusian students in Latvia. Some of the graduates later became famous activists of Belarusian culture both in Latvia and abroad.

References

- [1] Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas Valsts arhīvs. 2125. fonds.
- [2] Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas Valsts arhīvs. 7427. fonds.
- [3] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. 366. fonds.
- [4] National Archives of the Republic of Belarus. 458. fonds.
- [5] “Holas Byelarusā” (Rīga), 1925–1929.

Eigēnika Latvijā Otrā pasaules kara laikā starp zinātni un politiku: Teodora Upnera Latvijas PSR VDM izmeklēšanas lieta

Uldis Krēsliņš

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulvāris 4, Rīga, Latvija

E-pasts: uldis.kreslins@lu.lv

Temata aktualitāte. Situācijā, kad Teodors Upners 1942. gadā bija kļuvis formāli par vadošo latviešu eigēnikas speciālistu, viņa nostājas un centienu noskaidrošana dod iespēju raksturot gan kopējo latviešu ārstu un zinātnieku līdzdalību un lomu nacistu okupācijas režīma rasu politikas īstenošanā Latvijā, gan izcelt galvenās uzskatu sadursmes tās realizēšanā. Vērtējot latviešu ārstu un zinātnieku līdzdalību nacistu eigēnikas politikā Latvijā, svarīgi ir noskaidrot, vai šeit īstenotā politika bija “latviešu eigēnikas projekts” vai vispirms tomēr nacistu eigēnikas projekts.

Mērķis. Dotā pētījuma mērķis ir, balstoties uz LPSR Valsts Drošības ministrijas izmeklēšanas lietas materiāliem, kritiski izvērtēt Upnera spriedumus par savu zinātnisko darbību un lomu nacistu okupācijas režīma politikā Latvijā.

Metodes. Galvenā pētījumā izmantotā metode ir kontentanalīzes metode, analizējot un konfrontējot dažādu vēstures avotu informāciju.

Rezultāti. Kā liecināja Upners, viņš pēc Medicīnas fakultātes dekāna Jēkaba Prīmaņa uzaicinājuma bija uzņēmis eigēnikas kursa lasīšanu universitātē un formāli vadošā eigēnikas speciālista lomu, lai nepieļautu, ka šajā amatā nonāk kāds vācu tautības speciālists. Izmeklēšanā Upners norādīja, ka lēmumu pieņemšana eigēnikas politikā Latvijā bija nacistu administrācijas rokās, tādējādi netieši atzīstot, ka viņa formālais statuss ir bijis tikai aizsegs nacistu interesēm. Savā darbībā Upners, pēc viņa vārdiem, bija vadījies tikai no zinātniskiem motīviem, izvairoties no nacistu rasu teorijas ideju popularizēšanas. Izvērtējot Upnera publikācijas un publiskās lekcijas nacistu okupācijas laikā, ir svarīgi uzsvērt, ka Upners nekad nav izteicis aicinājumu kādas cilvēku grupas iznīcināšanai vai piespiedu sterilizācijai.

Secinājumi. Upnera izmeklēšanas lieta skaidri parāda, ka eigēnikas attīstība Latvijā 20. gadsimta vidū bija tieši pakļauta pastāvošā – padomju vai nacistu – okupācijas režīma interesēm un to nevar skatīt ārpus konkrētās politiskās situācijas konteksta. Kā liecina izmeklēšanas materiāli, Upnera lieta bija epizode no PSRS uzsāktās vēršanās pret ģenētiku. Latviešu ārstu un zinātnieku attieksme pret nacistu rasu teorijas idejām rādīja, ka nacistu rasu teorijai Latvijas akadēmiskajā vidē nebija sekotāju. Tāpēc var apgalvot, ka nacistu okupācijas laikā īstenotā eigēnikas politika Latvijā nebija “latviešu eigēnikas projekts”, bet nacistu eigēnikas projekts.

Privātdocents Jānis Brants un Aleksandra Augstumu slimnīca

Maija Pozemkovska

*Rīgas Stradiņa universitāte, Medicīnas vēstures institūts, Kronvalda bulvāris 9, Rīga, Latvija
E-pasts: maija.pozemkovska@rsu.lv*

Temata aktualitāte. Pēc neilga laika Rīgas Psihiatrijas un narkoloģijas centrs atzīmēs nozīmīgu jubileju, jo šīs slimnīcas vēsture mērāma divos gadu simteņos. Laika gaitā mainījušies slimnīcas nosaukumi, bet šos 200 gadus tā atradusies Sarkandaugavā. Dibināta 1824. gadā kā Dievam tikama iestāde, vēlāk pazīstama kā Aleksandra Augstumu iestāde (valsts slimnīca). Tās vadītājs visu Latvijas starpkaru periodu (1919–1940) bija ārsts Jānis Brants.

Mērķis. Darba mērķis ir apzināt avotus un pētīt Valsts Aleksandra Augstumu slimnīcas vēsturi starp abiem pasaules kariem, kā arī slimnīcas vadītāja Jāņa Branta (1889–1944) likteni.

Metodes. Darbā izmantota vēsturiski pētnieciskā, retrospektīvā un biogrāfiskā metode. Veikta ārsta Jāņa Branta personas dokumentu apzināšana Latvijas Valsts vēstures arhīvā [1], Latvijas Universitātes privātdocenta lietas izpēte [2], kā arī pētīti materiāli Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājumā, periodiskie izdevumi un biogrāfiskās enciklopēdijas [3]. Lielu ieguldījumu Latvijas medicīnas vēstures izpētē devis medicīnas vēsturnieks Arnis Vīksna, tāpēc kā izziņas avots izmantoti viņa publicētie darbi [4].

Rezultāti. Dermatovenerologs Jānis Brants, paliekot ģenerāļa Pētera Sniķera (1875–1944) paēnā, citīgi darbojies Aleksandra Augstumu slimnīcā un gana daudz sasniedzis pētniecībā. Studējis medicīnu Tērbatas Universitātē, kur ieguvis ārsta diplomu 1918. gada martā. No 1919. gada janvāra Aleksandra Augstumu slimnīcas ārsts ordinators, no 1920. gada līdz 1940. gadam – šīs slimnīcas direktors, sekmējot tās izaugsmi. Papildinājis zināšanas Berlīnē un Parīzē, kur iepazinās ar jaunu metodi sifilisa ārstēšanā, izmantojot bismuta preparātus. Pētot šo tēmu, J. Brants 1929. gadā aizstāvēja Latvijas Universitātē doktora disertāciju “Asins morfoloģiskās pārmaiņas, sifilisu ārstējot ar bismutu” un ieguva medicīnas doktora grādu. 1930. gada janvārī J. Brantu ievēlēja par LU privātdocentu. Turpmāk J. Brants LU studentiem lasīja lekcijas ādas un veneriskajās slimībās, sifilisa seroloģiju, venerisko slimību mikrobioloģiju un diagnostiku, dzimumdzīves fizioloģiju un patoloģiju. Aleksandra Augstumu slimnīcā viņš ierīkoja modernu bakterioloģisko un seroloģisko laboratoriju, kura tolaik bija labākā Latvijā. J. Brants pētīja vairākus sifilisa diagnostikas un terapijas jautājumus. Zinātniskos nolūkos viesojies Zviedrijā, Ungārijā, Somijā, Itālijā, Austrijā. Izdevumā “Latvijas Ārstu Žurnāls” rakstījis par sifilisa serodiagnostiku, venerisko slimību profilaksi, Aleksandra Augstumu slimnīcas vēsturi (1932–1939 šī žurnāla redakcijas kolēģijas loceklis).

Secinājumi. LU privātdocenta *Dr. med.* Jāņa Branta ieguldījums lielākās un vecākās psihiatriskās slimnīcas direktora amatā Latvijas medicīnas vēsturē līdz šim maz pētīts. J. Brants pirmais Latvijā sāka lietot malārijas drudža terapiju progresīvās paralīzes slimniekiem. Daudz paveicis prostitūcijas ierobežošanā, jo Aleksandra Augstumu slimnīcā tolaik ārstēja arī seksuāli transmisīvās slimības. Sagaidot slimnīcas pastāvēšanas divsimtgadi, pienācis laiks sīkāk pētīt tās vēsturi, ko paredzēts apkopot jubilejas izdevumā (rakstu krājumā).

Atsauces

- [1] LNA LVVA, 2996. f., 2. apr., 39015. l.; 3234. f., 33. apr., 6772. l.
- [2] LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 251. l., 52 lp.
- [3] Album Lettonorum 1870–1970. Rīga: Lettonia, 2021, 152.–153. lpp.
- [4] Viksna Arnis. *Pa ārstu takām*. Rīga: Avots, 1990, 108.–109. lpp.

Latvijas Universitātes krievu studentu sociālais portrets (1919.–1940. g.): galvenās iezīmes

Nikolajs Putilīns

Latvijas Universitāte, Vēstures un filozofijas fakultāte, Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija

E-pasts: nikolajs.putilins@inbox.lv

LU starpkaru perioda (1919.–1940. g.) krievu studentu sociālā portreta veidošana ir nozīmīga Latvijas historiogrāfijas sastāvdaļa krievu minoritātes pētniecības segmentā, jo tieši LU kļuva par noteicošu faktoru Latvijas krievu inteliģences izveidē.

Ziņojuma mērķis ir konstatēt 1919.–1940. g. Latvijas Universitātes krievu tautības studentu identitātes galvenās iezīmes, aplūkojot LU krievu studentu vidi kā vienu no nozīmīgākajām starpkaru Latvijas krievu inteliģences izveidošanas elementiem.

Ziņojuma izstrādāšanas gaitā ir izmantotas šādas vēstures izpētes metodes: vēsturiski ģenētiskā metode, salīdzinošā un datu apkopošanas metodes informācijas analīzei.

Ziņojuma sagatavošanas gaitā bija aplūkotas 260 studentu personas lietas no LVVA 7427. fonda, kuru izpēte ļāva veidot noteiktu priekšstatu par Latvijas Universitātes krievu studenta sociālo portretu, nosakot šādas galvenās iezīmes: 1) vispārējo fonu; 2) akadēmiskās gaitas; 3) studentu sabiedriskās un politiskās aktivitātes. Tomēr ir nepieciešams atzīt, ka ne visas lietas satur informāciju par izvirzītiem jautājumiem, līdz ar to visiem norādītiem datiem ir aptuvenais raksturs, kas paver paplašinātas pētniecības iespējas nākotnē.

Pamatojoties uz minēto avotu analītiku, tika konstatētas šādas iezīmes. Lielākā daļa studentu pēc savas sociālās izcelsmes piederēja pie dažādu slāņu (25 %), zemniecības (23 %) un ierēdniecības (19 %). Lielākā daļa (61 %) bija dzimuši Latvijas teritorijā. Vidējais iestāšanās vecums bija 21 gads, 80 % no studentiem bija vīrieši. 70 % bija pareizticīgie. Populārākās fakultātes bija Inženieru, Tautsaimniecības un tiesību zinātnes un Mehāniskā, kurās iestājās attiecīgi 19 %, 19 % un 17 % studentu. Universitāti pabeidza 45 % studentu, bet vidējais studiju ilgums bija 7,5 gadi. 68 % gadījumos studiju gaitas varēja raksturot kā sekmīgas, bet 26 % – kā ļoti sekmīgas. 45 % piederēja pie studentu korporācijām, un 1,5 % bija nelegālo komjauniešu kreiso organizāciju biedri.

LU Medicīnas fakultātes aizbraukušo mācībspēku īpašumu likteņi PSRS okupācijas laikā 1944.–1945. gadā

Mārtiņš Vesperis

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, Antonijas iela 1, Rīga, Latvija

E-pasts: martins.vesperis@mvm.gov.lv

Ievads. 1945. gada 8. maijā beidzās Otrais pasaules karš. Ja daļai Eiropas valstu tas nozīmēja uzvaru pār nacistisko Vāciju, tad Latvijā turpinājās otrreizēja PSRS okupācija, kuras sekas mēs izjūtam pat pēc 77 gadiem. Kā viena no šīm sekām ir PSRS orgānu represīvā rīcība 1944. un 1945. gadā Latvijā, kad vēl karš nebija beidzies. Viens no nozīmīgākajiem pētījumiem par padomju varas rīcību 1944. gada beigās un 1945. gadā ir mākslas zinātnieka, prof. *Dr. art.* Jāņa Kalnača darbs “Rīgas dzīvokļu “likumīgā” izlaušanās 1944–1949” (Rīga, 2017). Tajā viņš pētījis, kas notika ar tūkstošiem 1944. gada vasaras beigās un rudenī bēgļu gaitās devušos rīdzinieku mājās un dzīvokļos atstāto iedzīvi, ko padomju vara atzina par “bezsaimnieka mantu”. Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja (turpmāk PSMVM) krājumā saglabājušies prof. Paula Stradiņa (1896–1958) personīgie dokumenti, kas sniedz ieskatu par Latvijas Universitātes (turpmāk LU) Medicīnas fakultātes aizbraukušo mācībspēku atstāto īpašumu likteņiem no 1944. līdz 1946. gadam, ko papildina arī pašu mācībspēku atstātās atmiņas un liecības.

Darba pētījuma mērķis. Izvērtēt un aktualizēt PSRS rīcību pret LU Medicīnas fakultātes mācībspēkiem un to īpašumiem, balstoties uz PSMVM krājumā esošiem materiāliem.

Materiāli un metodes. PSMVM muzeja krājumā esošais prof. P. Stradiņa arhīvs par LU Medicīnas fakultātes mācībspēku dzīvokļu iedzīves uzskaitēm, privātdocenta Jēkaba Nīmaņa (1892–1979) atmiņas, prof. Jēkaba Prīmaņa (1892–1971) un privātdocenta Jāņa Skujas (1886–1983) vēstules, publikācijas periodikā un izdotā literatūra par šo tēmu. Izmantota vēsturiski salīdzināmā metode.

Rezultāti. Prof. Pauls Stradiņš jau 1944. gada 18. jūnijā LU rektoram lūdz atļauju parūpēties par aizbraukušo LU Medicīnas fakultātes mācībspēku mantas saglabāšanu, īpašu uzmanību pievēršot viņu bibliotēkām. Savukārt 1944. gada decembrī P. Stradiņš Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona izpildu komitejas finanšu daļai lūdz atļauju LVU rektora uzdevumā parūpēties par visu aizbraukušo mācībspēku mantu, it īpaši medicīnas grāmatām, instrumentiem un medicīnas mēbeļiem, kas tiktu nodotas Medicīnas fakultātes glabāšanā līdz šo mācībspēku atgriešanās laikam. Sagatavotajā Medicīnas fakultātes aizbraukušo mācībspēku sarakstā kopumā minētas 45 personas, norādot viņu ieņemamo amatu, vārdu, uzvārdu un dzīvesvietas adresi. Starp P. Stradiņa arhīva materiāliem saglabājušies prof. Reinholda Sņiķera (1893–1953) dzīvokļa mantas uzskaitījums Rīgā, Brīvības ielā 15–5, kurā uzskaitītas mēbeles, trauki,

mākslas priekšmeti, kā arī citi sadzīves priekšmeti. Tāpat uzskaitīta docenta Arveda Alkšņa (1910–1991) iedzīve Brīvības ielā 28–2, Rīgā un dažu citu mācībspēku iedzīves apraksti un to, kā padomju varas pārstāvji centās atņemt prof. P. Stradiņam pat tās lietas, kas tika nodotas viņa vai citu iestāžu rīcībā.

Secinājumi. Padomju varas rīcība pēc Rīgas pilsētas atbrīvošanas 1944. gada 15. oktobrī, balstoties uz prof. P. Stradiņa arhīva materiāliem, atmiņām un pieejamās literatūras, uzskatāma par vienu no okupācijas formām, kas izpaudās arī kā aizbraukušo iedzīvotāju atstātās iedzīves izlaupīšana. Jau 1944. gada 8. decembrī, balstoties uz Latvijas PSR T.K.P. 1941. gada 3. janvāra lēmumu par mantas ieskaitīšanu valsts fondā, sākās iedzīves aprakstīšana prof. R. Sniķera dzīvoklī. Par PSRS orgānu rīcību liecina arī privātdocenta J. Nīmaņa atmiņas, kurās tiek uzskaitīta visa iedzīve, kas no viņa dzīvokļa tika aizvesta prom, neskatoties uz to, ka dzīvoklī tai brīdī dzīvoja viņa audžumamma. Arī privātdocents J. Skuja savās atmiņās norāda, ka, atgriežoties no Vācijas 1945. gada vasaras beigās, savā dzīvoklī vairs netika un visa iedzīve tika zaudēta. Par padomju varas rīcību un iedzīves izlaupīšanu liecina arī prof. Kārļa Barona (1865–1944) ģimenes locekļu atstātās atmiņas.

Astronomijas studentu darbi muzeja krājumā

Gunta Vilka

Latvijas Universitāte, Muzejs, Raiņa bulvāris 19, Rīga, Latvija

E-pasts: gunta.vilka@lu.lv

Temata aktualitāte. Latvijas Universitātes Muzeja Frīdriha Candra un Latvijas astronomijas kolekcijā glabājas vairāki desmiti LU un LVU studentu darbu praktiskajā astronomijā un astrofizikā. Šie darbi ir reģistrēti muzeja krājuma datubāzē, bet līdz šim nebija sīkāk pētīti un klasificēti.

Mērķis. Apkopot un izanalizēt ziņas par LU un LVU studentu darbiem, kas glabājas Frīdriha Candra un Latvijas astronomijas kolekcijā – kopējais skaits, laika periods, tēmas, darbu vadītāji, pasniedzēju vērtējums.

Metodes. Darbs ar muzeja krājumu – krājumā esošos studentu darbus sadalīt pa laika periodiem, tēmām. Pievienot informāciju par studentiem no citiem muzeja krājumā esošiem literatūras avotiem – biogrāfijām, bibliogrāfijām, publikācijām, rakstu krājumiem.

Rezultāti. Tika veikts pētījums par to, cik un kādi studentu darbi glabājas Frīdriha Candra un Latvijas astronomijas kolekcijā. Pirmais laika posms ir no 20. gadsimta 20. gadiem, kad LU tika dibināta Astronomiskā observatorija, līdz padomju okupācijai 1944. gadā; otrais laika posms ir padomju varas periods; trešais laika posms – pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Veikta analīze, cik ir bakalaura darbu, maģistra darbu, kursa darbu, prakses pierakstu, cik nepabeigtu vai neaizstāvētu darbu. Kādas ir galvenās tēmas – cik daudz darbu veltīts laika dienesta problēmām, koordinātu noteikšanai, astrofizikai, kādas vēl ar astronomiju saistītas tēmas studenti ir izvēlējušies. Apkopots, kas bija darbu vadītāji, kādas tēmas viņi vadīja. Nobeigumā sniegtas īsas ziņas par darbu autoriem – vai viņi ir pabeiguši studijas, vai pēc absolvēšanas students strādājis attiecīgajā profesijā, kādi ir viņa sasniegumi.

Secinājumi. Frīdriha Candra un Latvijas astronomijas kolekcijā saglabāta pietiekami liela daļa ar astronomiju saistītu studentu darbu, lai varētu spriest par katra laika posma aktuālākajām tēmām un studentu veikumu. Iegūtā informācija noderēs vēsturiskiem pētījumiem gan pašiem muzeja darbiniekiem, gan pētniekiem no citām institūcijām. Tā ļaus krājuma glabātājiem vieglāk orientēties šajā muzeja krājuma daļā, palīdzot ātrāk atrast vajadzīgo.

Latvijas Valsts universitātes astronomijas studiju absolventi, 1946–1995

Ilgonis Vilks

Latvijas Universitāte, Muzejs, Raiņa bulvāris 19, Rīga, Latvija. E-pasts: ilgonis.vilks@lu.lv

Temata aktualitāte. Literatūras avotos ir atrodami Latvijas Valsts universitātes (LVU) absolventu saraksti, taču šajā pētījumā pirmo reizi apkopotas ziņas par LVU astronomijas specialitātes absolventiem laika posmā no 1946. līdz 1995. gadam.

Mērķis. Apkopot un izanalizēt ziņas par LVU astronomijas specialitātes studentiem pēc Otrā pasaules kara, noskaidrot, vai viņi turpmāk bijuši saistīti ar astronomiju.

Metodes. Izmantotas dažādas metodes: darbs ar LU Muzeja F. Candra un Latvijas astronomijas kolekcijas krājumu, darbs LU Arhīvā ar studentu personas lietām, darbs ar literatūras avotiem un periodiku.

Rezultāti. Pētījumā aplūkoti studenti, kas pabeiguši astronomijas studijas posmā no Otrā pasaules kara beigām līdz laikam, kad augstskolu absolvēja pēdējie piecu gadu studiju programmas beidzēji (1995). Par astronomijas studiju absolventiem uzskatīti tie, kas studējuši speciālos astronomijas kursus un pabeiguši augstskolu. Šādu studentu aplūkotajā laika posmā zināms tieši 90. Apkopotas un izanalizētas ziņas par studiju periodu, specialitāti, astronomijas kursu skaitu, diplomdarba tēmu, turpmāko darbības virzienu.

Secinājumi. Pētījumā aptvertajos 50 gados astronomiju studējuši vidēji 1,80 studenti gadā. Studenti apguvuši atšķirīgu astronomijas kursu skaitu, 20. gadsimta 60. un 70. gados bieži vien pietika ar 8–9 kursiem, bet pirms un pēc tam kursu skaits bija lielāks, ap 11–12. No 90 studentiem 22 ieguvuši astronoma specialitāti, 40 studenti kļuvuši par fiziķiem. 25 studenti pabeiguši studijas kā fiziķi – pasniedzēji vai fiziķi – vidusskolas skolotāji. Vēl trīs studenti kļuvuši par matemātiķiem vai matemātiķiem skaitļotājiem. Lielākā daļa diplomdarbu (74) saistīti ar abu Latvijas astronomisko observatoriju (Radioastrofizikas observatorija Baldonē un LVU Astronomiskā observatorija) pētījumu tematiku un labi atspoguļo tobrīd aktuālos astronomijas jautājumus. Tie dalās aptuveni līdzīgās daļās, ar astrofiziku saistīti 38 diplomdarbi, ar objektu orbītu un pozīciju noteikšanu, precīzā laika mērīšanu – 36 diplomdarbi.

Līdzīgi arī pēc studiju pabeigšanas lielākā puse absolventu (48) isāku vai garāku laiku strādājuši vienā vai otrā observatorijā. Radioastrofizikas observatorijā Baldonē darbojās 28 absolventi, LVU Astronomiskajā observatorijā – 20 absolventi. 13 studenti kļuvuši par pedagogiem (12 skolotāji un 1 augstskolas pasniedzējs), septiņi – par datorspeciālistiem, četri augstskolas beidzēji bijuši planetārija lektori. Citi absolventi pēc studiju pabeigšanas darbojušies dažādās nozarēs, arī ārpus Latvijas.

LVU astronomijas specialitātes absolventu skaits aplūkotajā laika posmā ir bijis neliels, taču pietiekams astronomisko pētījumu un citu ar astronomiju saistītu jomu nodrošināšanai Latvijā.

SECOND SESSION

**Student Karzer Phenomenon
in the Context of the History
of European Universities**

ZWEITE SITZUNG

**Das studentische Karzer-
Phänomen im Kontext der
Geschichte der europäischen
Universitäten**

Chair Rüdolfs Rubenis, *Mg. hist.*

Das Studentenleben und die Disziplin am Polytechnikum zu Riga und am Polytechnischen Institut zu Riga (1862–1919)

Alīda Zigmunde

Technische Universität Riga, Kaļķu Schtrasse 1, Riga, Lettland

E-mail: Alida.Zigmunde@rtu.lv

Hintergrund. Das was wir heute „Freiheit von Forschung und Lehre“ nennen, zeigte sich ziemlich früh schon als das Recht zur Selbstverwaltung der eigenen Dinge der Hochschule. Dazu gehörte dann auch das Strafrecht über die Angehörigen der Hochschule, die Studenten. Insofern ist der Karzer ein wesentlicher Teil dieses Selbstverwaltungsrechts. Der Studierende wird, wenn der Unsinn gemacht hat, nicht der örtlichen staatlichen Polizei unterworfen, sondern die Hochschule regelt diese Dinge selbst. Die Pedelle sorgen für die Ordnung und überwachen diese und die Hochschule setzt die Regeln, damit die Strafe auch eine „gerechte“ Strafe ist. Gerecht im Sinne von: gleiche Strafe für gleiche Vergehen unabhängig vom Namen, der Religion oder der nationalen Zugehörigkeit. Bis die jungen Studenten an der Polytechnischen Schule oder dem Polytechnischen Institut zu Riga zugelassen wurden, waren sie der Disziplin des Elternhauses, der Schule und eventuell eines Internats unterworfen. Da lag die Versuchung nahe, die Freiheiten der universitären Bildung zu genießen, aber auch hier war Disziplin erforderlich. Zur Disziplin gehörte nicht nur ein ordentliches Studieren – ohne Verspätungen zur Vorlesung oder Prüfung und mit rechtzeitig abgegebenen Studien- und Abschlussarbeiten. Wichtig war auch das Benehmen in der Hochschule und außerhalb der Hochschule. Die jüngeren Studenten waren erst 16 Jahre alt und viele lebten weit entfernt von den Eltern, fühlten sich erwachsen und versuchten alles auszuprobieren, was Erwachsene so machen. Dazu gehörte, z. B. das Trinken, das Rauchen.

Schlussfolgerung. Die Rechte und Pflichten der Studenten am Polytechnikum zu Riga waren durch Vorschriften geregelt. Diese wurden vom Verwaltungsrat erarbeitet und festgesetzt. 1874 wurden die neuen Disziplinarvorschriften für die Studierenden der Polytechnischen Schule zu Riga bestätigt. Hier finden wir das erste Mal auch die Karzerstrafe. Dazu organisierte man eine Disziplinarkommission, die das Vergehen gegen die Disziplin untersuchte und dann über die Strafe entschied. Der Direktor hatte das Recht, wegen verschiedener Delikte eine Freiheitsstrafe von bis zu 24 Stunden zu verhängen. Die Entwicklung zeigte, dass die Disziplinarkommission bald bereits eine Freiheitsstrafe von bis zu drei Tagen, später – bis einem Monat, verhängen konnte. Der Grundgedanke der Einrichtung mit eigener Selbstverwaltung war, dass die Vergehen der Studenten nicht von der staatlichen Gendarmerie kontrolliert wurden, sondern von dem zu diesem Zweck von der Universität angestelltem Ordnungspersonal, welches sich um die Vergehen der Studenten kümmerte, die Pedelle. Sie kümmerten sich

um die Angelegenheiten der Studenten, besichtigten die Wohnungen und Lernräume der Studenten und versuchten, die Störung durch die Studenten zu verhindern. 1875 baute man erstmals einen Karzer als institutionseigene Strafanstalt. In diesen Karzer wurden die Studenten bei verschiedenen Verstößen gegen die Disziplin eingesperrt (Prügeleien, Rauchen, übermäßiger Konsum von alkoholischen Getränken, Beleidigung der persönlichen Ehre und Würde, Verwendung obszöner Worte usw.). Obwohl der Karzer am Anfang des 20. Jahrhunderts geschlossen wurde, wurde die Disziplinarkommission nicht aufgelöst.

Der Studentenkarzer in Erlangen

Clemens Wachter¹, Christina Hofmann-Randall²

¹ Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Universitätsarchiv, Schuhstraße 1a, D-91052 Erlangen

E-mail: clemens.wachter@fau.de

² Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Universitätsbibliothek, Universitätsstraße 4, D-91054 Erlangen

E-mail: christina.hofmann-randall@fau.de

Hintergrund. Die Friedrich-Alexander-Universität besitzt in ihrem Gebäudebestand in der Apfelstraße 12 einen ehemaligen Wasserturm, der ursprünglich zum Betrieb der Wasserspiele im Garten der angrenzenden Residenz der Markgrafen von Brandenburg-Bayreuth diente. 1839 verlegte man den Universitätskarzer hierher, indem man im zweiten Obergeschoss zwei je circa 12 qm große Arresträume mit je einem Fenster einbaute. 1898 wurde der Karzer in ein anderes Universitätsgebäude verlegt und die Karzerstraße 1913 schließlich gänzlich abgeschafft. [1]

Methoden. Der ehemalige Wasserturm beherbergte dann von 1919 bis 1959 das Heimatmuseum und von 1962 bis 1998 eine Bratwurst-Gaststätte; einer der beiden Karzerräume mit seinen Wandzeichnungen blieb jedoch bis heute erhalten. Nach umfangreicher Renovierung ist das Gebäude seit 2003 an das Musikinstitut „MusiCeum“ vermietet mit der Auflage, den Karzerraum mit seinen Wandzeichnungen im Zustand seiner letzten Insassen von 1898 zu erhalten. Aufgrund der Vermietung an das Musikinstitut ist das Gebäude derzeit – von besonderen Ausnahmen abgesehen – nicht öffentlich zugänglich.

Schlussfolgerung. Im Universitätsarchiv, das keine größeren Verluste – etwa durch Kriegseinwirkung – zu beklagen hat, sind zahlreiche Akten über den Karzer und die Disziplinargerichtsbarkeit überliefert. In der Universitätsbibliothek befinden sich Zeichnungen zum Karzerleben in Stammbüchern und das *Carcer-Album* mit Einträgen der Insassen von 1889 bis 1909. Das *Carcer-Album* wurde jüngst digitalisiert und ist als open-access-Publikation abrufbar: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:29-bv047674569-2>. Beide Quellengattungen, die Disziplinarakten und das *Carcer-Album*, ergänzen sich dabei hervorragend bei der Betrachtung und Bewertung der seinerzeitigen Disziplinarmaßnahmen.

References

- [1] Jakob Andreas. Karzer. In: Christoph Friederich, Bertold Frhr. von Haller, Andreas Jakob (Hgs.). *Erlanger Stadtlexikon*. Nürnberg: Tümmels, 2002, S. 407–408.

Der Studentenkarzet in Heidelberg: ein interdisziplinäres Konservierungsprojekt

Dörthe Jakobs

*Landesamt für Denkmalpflege Dienstsitz Esslingen, Berliner Straße 12, 73728 Esslingen
am Neckar, Baden-Württemberg, Deutschland. E-mail: doerthe.jakobs@rps.bwl.de*

Hintergrund. Die 1386 gegründete Heidelberger Universität ist die älteste Universität Deutschlands. Ein erstes Studentengefängnis mit nur einer Zelle wurde in Heidelberg anlässlich einer Prügelei zwischen Studenten und Hofbediensteten bereits 1545 eingerichtet. 1728 entstanden unter einer Treppe drei Zellenräume im Neubau der sogenannten „Alten Universität“. Klagen über Kälte und Feuchte hatten 1786 jedoch die Verlegung dieses Karzers in ein von der Universität erworbenes Wohngebäude auf der Rückseite der „Alten Universität“ zur Folge. Hier befindet sich der Karzer noch heute in den Räumen, die mit dem Ausbau des Mansardgeschosses 1822/23 und der Erweiterung 1886 einhergingen. Im 2. Obergeschoss entstanden vier Zellen, ein Abort und ein Hausmeisterzimmer. Mit der Erweiterung 1886 baute man aus Sicherheitsgründen eine Steintreppe als Ersatz für die bestehende Holztreppe und eine weitere, große Zelle. Die Zellen erhielten bedeutungsschwere Namen wie „Sans-Souci“, „Palais Royal“, „Solitude“, „Villa Trall“ oder „SC-Klausur“ und auch der „Thronsaal“ (WC) spricht für sich. Die Schließung des Studentenkarzers im Jahr 1914 ging mit einer zunehmend burlesk anmutenden und kaum mehr Strafzwecken dienenden Haft einher. Fast die Hälfte der Studenten in Heidelberg gehörte um 1900 einer Verbindung an. Während bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts tatsächlich Straftaten bis zu einem Jahr gebüßt wurden, war der Aufenthalt im Gefängnis ab 1879 auf maximal 14 Tage beschränkt. Die Zeit reichte aus, um sich an den Wänden und Decken der Räume sowie an der Ausstattung wie Betten, Tischen und Türen mit Sprüchen, Portraits, Fotos, Monogrammen, Wappen und vielem mehr zu verewigen. Die Sprüche lassen auch vermuten, dass der Aufenthalt im Karzer für die Studenten mehr eine Gaudi, denn eine tatsächliche Bestrafung der Missetaten wie Prügeleien, Trunkenheit oder Fechten war. Auch an Alkohol scheint kein Mangel geherrscht zu haben und ein ab 1836 herrschendes Rauchverbot konnte man mittels eines Arzttests umgehen. Kein Wunder also, dass ein Insasse bereit: „Hätt' ich doch statt 5 Laternen / 25 ausgemacht / Hätte statt 2 Tage / Zehne mal hier zugebracht“.

Ziel und Methoden. Seit 2013 befassen sich mehrere Disziplinen mit den Wandmalereien und der Ausstattung zur Vorbereitung eines Konservierungskonzeptes. Im Wechsel ihrer „Bewohner auf Zeit“ wurden die Wandmalereien immer wieder übermalt. Dieses Schichtpaket, einem Blätterteig verwandt, liegt auf unterschiedlichen Trägern wie Fachwerkkonstruktionen, Türen und Kalkputzen. Analytisch nachgewiesen sind verschiedenste Materialien, so z.B. Kerzenruß und Farben auf der Basis von Bindemitteln wie Kalkkasein mit Silikat, Kalk, Gips, Öl, Leim sowie

Festigungsmittel späterer Restaurierungen. Maßstäbliche Bildpläne (1 : 10) aller Wände und Decken bildeten die Grundlage für eine Kartierung von Bestand, Zustand und Schäden. Im Rahmen eines Kooperationsprojekts mit der ABK Stuttgart haben Studierende in mehreren Semestern eine umfangreiche Erfassung der Wandmalereien und der mit zahlreichen Fotografien versehenen Türen erarbeiten können. Gemeinsam mit einer freiberuflichen Restauratorin führte das Fachgebiet Restaurierung des LAD mehrere Notsicherungskampagnen an den Wandmalereien durch. Ein großes Problem ist die unbeaufsichtigte Zugänglichkeit des Treppenaufgangs und der Vorräume durch Touristengruppen. Zahlreiche Kratzeleien und Hinterlassenschaften wie Kaugummis und Kratzer von den Rucksäcken zeugen von wenig Verständnis für die besondere Bedeutung des Kulturdenkmals. Die Zellen sind seit 1983 mit einem hüfthohen Gitter geschützt und nicht mehr begehbar. Um belastbare Zahlen für die Gesamtmaßnahme im Studentenkarzer zu ermitteln, erfolgten Arbeitsmuster zur Konservierung der stark gefährdeten Wandmalereien; eine Hochrechnung ermöglichte dann die Kartierungen. Ein Projekt des IEK der Universität Heidelberg sieht die Erfassung von Archivalien und Namenszügen, Inschriften, Wappen usw. in einer Datenbank vor. Ein besonderes Augenmerk wurde von Beginn an auf die Ursachen für die Schäden gerichtet, wie bspw. das Verhalten der verschiedenen Materialien unter klimatisch wechselnden Rahmenbedingungen.

Ergebnisse und Schlussfolgerung. Nach Auswertung einer über zweijährigen Messkampagne der Universität Stuttgart an den historischen Oberflächen mit über 60 Messsonden fließen die Ergebnisse in ein Mess-Steuer- und Regelsystem ein, das ab Winter 2019/20 betrieben wird. Die Messwerte an den Oberflächen der Wandmalereien bilden somit die Parameter für die Programmierung von Wärmestationen, die je nach Bedarf Impulse zur Abgabe von Wärme erhalten. Hiermit soll sichergestellt werden, dass die für die Materialien schädlichen extremen Klimaspitzen gedrosselt werden. Die Konservierung der Wandmalereien und der Ausstattungen ist für die kommenden Jahre geplant, ebenso eine Besucherlenkung und damit einhergehend eine Sensibilisierung für dieses außerordentlich bedeutende Dokument der Universitätsgeschichte.

Referenzen

- Armbruster Frederik, Fischer Friederike, Klein Viola, Toyoda Satoko. *Bestands- und Schadensaufnahme im Heidelberger Karzer*. Projektarbeit 2013/14, ABK Stuttgart (Archiv LAD).
- Bestands- und Schadensaufnahme von Studierenden der ABK Stuttgart (2013/14 und 2017/18), (Archiv LAD).
- Cowin Andrew. *Der Heidelberger Studentenkarzer* (hrsg. von der Universität Heidelberg). Neustadt a.d. Weinstraße, o.J.
- Giangrande Linda, Kaiser Charlotte, Kaiser Saskia, Rauch Thomas, Soergel Anna-Barbara. *Bestandsaufnahme, Zustands- und Schadenskartierung von zwei Türen und den Räumen 205 und 206*. Projektarbeit Wintersemester 2017/18, ABK Stuttgart (Archiv LAD).
- Juschka Sabine. *Das Karzergebäude*. In: Riedl, Peter Anselm. *Die Gebäude der Universität Heidelberg*. Heidelberg, 1987, S. 73–78.
- Schubart Peter. *Der Heidelberger Universitäts-Karzer*. Worms, 1996.

Studentengefängnis im Kaiserreich

Orhan Ferhat Neptun

*Universität Heidelberg, Universitätsmuseum Heidelberg, Grabengasse 1, Heidelberg, Deutschland
E-mail: fneptun@gmail.com*

Hintergrund. Zwischen 2018 und 2022 arbeiteten Studenten unter der Leitung von Prof. Dr. Matthias Untermann im Institut für europäische Kunstgeschichte an einer digitalen Datenbank Projekt für den Universitätskarzer Heidelberg. Ursprüngliches Ziele des Projekts waren die erstmalige Erfassung der einzelnen Bilder an den Wänden des Karzers, darüberhinaus die Identifizierung der Urheber und die Bestimmung des Entstehungsdatums der einzelnen Bilder, soweit dies möglich schien. Der Datenbank, der Januar 2022 fertig geworden und für die breite Öffentlichkeit zugänglich gemacht worden ist, kann man über 2000 Datensätze je nach Priorität anders durchsuchen und sortieren. Ein wichtiger Erkenntnisgewinn liegt darin, dass die Mehrheit der Bilder, die datiert werden konnten, zwischen 1870 und 1914 – also grob gesehen zur Zeit des sog. Kaiserreichs entstanden sind.

Ziel. Der Vortrag hat zwei Ziele. Auf der formalen Ebene wird vorgestellt, wie der Datenbank aufgebaut ist und welche Informationen darin klassifiziert sind. Dabei werden Fallbeispiele zur Verbildlichung ausgewählt, die auf der inhaltlichen Ebene den studentischen Kultur der Kaiserreich in Heidelberg beleuchten sollen.

Methoden. Die Methode ergibt sich aus dem Datenbank selbst, der die Möglichkeit gibt, die über 2000 Bilder an den Wänden je nach Jahren, nach Namen, nach Verbindungszirkeln und vielen anderen Informationen zu sortieren erlaubt.

Ergebnisse und Schlussfolgerung. Die Ergebnisse der Forschung können noch nicht ausformuliert werden, da die Arbeit am Datenbank erst frisch zu Ende gegangen ist. Vielmehr wird versucht, aus dem Datenbank heraus erst einmal Fragen zu entwickeln, die für weitere Forschung an dem Phänomen des Studentenkarzers auch an anderen europäischen Universitäten interessant sein dürften.

Lock-up of the University of Tartu as Exhibition Space

Jaanika Anderson

*University of Tartu museum, Lossi 25, Tartu, Estonia
E-mail: jaanika.anderson@ut.ee*

Background. The University of Tartu was reopened in 1802. The Main Building of the university was completed in 1809 with lecture-rooms, laboratories of chemistry and physics, aula, hall for council of Professors, rooms for office, cabinet of mineralogy and zoology, art museum, apartment for the pedell and the calefactors as well two small lock-ups under the main-stairs.

Results. After a while, the lock-ups were moved to the attic beyond the hustle and bustle of everyday life. Only one lock-up has survived to this day. The lock-up has been restored in 1970ies and opened to visitors as a part of the history of higher education and student life in 19th century.

Conclusion. The presentation brings out some aspects of the exhibiting the room in the historical house with different functions. I also look at the museological aspects of the lock-up as exhibition space – renovation process, didactic purposes, offering an experience etc.

Lock-up of the University of Tartu

Virtual Tour in the Student Karzer of Marburg University

Katharina Schaal, Carsten Lind

Archiv der Philipps-Universität Marburg, Friedrichsplatz 15, Marburg, Deutschland

E-mail: uniarchiv@verwaltung.uni-marburg.de; universitaetsarchiv.marburg@hla.hessen.de

Background. The Student Karzer was established in 1879 in the attic of the so called Old University's south wing. Its predecessors in Marburg can be traced back to the 17th century. The Student Karzer is the only one of its kind preserved in Hesse. The detainees have covered its walls with graffiti.

Aim. The cell is a remnant of academic jurisdiction. Universities used to be privileged entities with their own regulations and liberties, including their own courts of justice for their members. The Prussian Constitution Act of 1879 left only the disciplinary supervision to the rectors of the university – their extensive judicial power was abolished apart from the power to incarcerate for up to 14 days. After having been frequently occupied up to 1907 and then after 1924, the Student Karzer turned into a place of interest in 1931.

Methods. In 2012 the university archives took over responsibility for the Student Karzer. It was open for the public at least once a year until the pandemic started. Because of the smallness of the room we could show it no longer. This is the reason why we made the virtual tour and the spherical panorama of the Student Karzer. As a result, the prison can now also be “visited” outside of the opening hours, which are only very short for reasons of conservation.

Results. The online guided tour of the Karzer is designed as an exhibition in the ddb studio exhibition tool of the German Digital Library. It is an internet-based application designed for computer screens rather than smartphones. An agreement must be concluded with the DDB for use, which activates the exhibition after an examination.

Conclusion. The spherical panorama was created from a 360° image made by a photographer from Bildarchiv Foto Marburg using the Marzipano software, which also allowed commenting on the graffiti. Because some pictures and graffiti need to be explained, e.g. because of anti-semitic content, we consider this as necessary.

Student Lock-ups in the 19th Century Tartu

Ken Ird

University of Tartu Museum, Lossi 25, Tartu, Estonia
E-mail: ken.ird@ut.ee

Background. Lock-ups were set up already at the very first universities in Europe. The first university in Estonia was founded in Tartu in 1632 and it was given autonomy in the administration of justice. University's own prison (lock-up) remained in its use until the academy was closed in the early 18th century. When the university resumed work in Tartu in 1802, it was once again guaranteed its own judiciary together with lock-ups.

Aim. In this paper I plan to give a short overview of the usage of the lock-ups in the University of Tartu. What were the legal basis of imposing the punishment of a lock-up? Which were the most common offences committed? How long did such punishments usually last? When was such a punishment abolished in the university? Were there lock-ups also in other higher educational establishments of Tartu in the 19th-century?

Methods. The given paper is predominantly based on the archival materials and different versions of student regulations of the 19th century University of Tartu. Methodologically source criticism will be combined with quantitative and qualitative data analysis.

Results. Lock-up as a disciplinary measure was enacted in the University of Tartu student regulations until 1903 and it was not considered a particularly severe punishment. In the years between 1802–1892 altogether 6,600 punishments of a lock-up was carried out by the University of Tartu. More in depth analysis of the years 1875–1892 reveal that the most common reasons for ending up in a lock-up were 1) disorder, 2) fighting, 3) illegal borrowing. The detention usually lasted from few days until few weeks, only in rear cases longer than one month. Apart from the University of Tartu, a punishment of a lock-up was also used in the Veterinary Institute of Tartu (est. in 1849).

Conclusion. The punishment of a lock-up was an effective disciplinary measure against misbehaving students in Tartu for almost a hundred years. At the same time it can also be seen as a privileged institution in a pre-modern society with strict stratification and a social system based on different norms to different estates.

Der historische Studentenkazern der Universität Lettlands: europäischer Kontext und Forschungsmöglichkeiten

Rūdolfs Rubenis

Museum der Universität Lettland, Raiņa Boulevard 19, Riga, Lettland

E-mail: rudolfs.rubenis@lu.lv

Hintergrund. Das historische Studentenkazern der Universität Lettlands ist das einzige historische Zeugnis auf dem Gebiet Lettlands für die Disziplinierung von Studenten in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auf dem Gebiet des modernen Lettlands. Das hat nicht nur eine lokale, sondern auch eine europäische historische Dimension. Davon zeugen die Unterschriften von Studenten aus Russland, Belarus, der Ukraine, Estland, Litauen und Polen an den Wänden der Studentenkazern [1]. Derzeit werden in Zusammenarbeit mit den Universitätsmuseen von Tartu und Heidelberg Forschungsarbeiten am historischen Studentenkazern der Universität Lettland durchgeführt.

Ziel. Einen Überblick über die bisherigen Forschungsergebnisse zum Studentenkazern Geschichte zu geben, die im Rahmen des vom Baltisch-Deutsche Hochschulkontor geförderten Projekts „The Student Kazern Phenomenon in the Context of the History of European Universities“ und in der aktuellen Forschungsarbeit erzielt wurden [2]. Vorstellung der Geschichtsschreibung und der Forschungsperspektiven des Historischen Studentenkazern der Universität Lettland.

Methoden. In dem Referat wird eine chronologische (deskriptive) Methode verwendet, um den Fortschritt und die Ergebnisse der Forschung von Studentenkazern in chronologischer Reihenfolge zu beschreiben.

Der historische Studentenkazern der Universität Lettlands

Schlussfolgerung. Die Forschungsarbeit der historischen Studentenkarzer an der Universität Lettlands hat ergeben, dass es sich um ein Phänomen nicht nur der lettischen, sondern der europäischen Geschichte handelt. Durch das Projekt wurde eine internationale Vernetzung bei der Erforschung und öffentlichen Förderung des Phänomens initiiert. Den Kern der Vernetzung bilden die Universitätsmuseen in Lettland, Tartu und Heidelberg, wobei weitere deutsche Universitäten in den Vernetzungsprozess einbezogen werden.

Referenzen

- [1] Rubenis Rūdofs, Livdāne Sarmīte, Loris Klāvs, Ozola Iveta, Lazdiņa, Baiba. Der historische Studentenkarzer der Universität Lettlands. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/56737>
- [2] Rubenis Rūdofs, Briška Kristaps, Damberga Andra. *Historical University of Latvia student solitary confinement cell: video*. Rīga: Latvijas Universitātes Muzejs, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=ItI9WHtjGnQ&t=356s>

TREŠĀ SĒDE
Dabas atklāšana

THIRD SESSION
Discovery of Nature

Vadītāja Kristīne Kuzņecova, *Bc. sc. soc.*

Sezonalitātes pētījumi Latvijas ainavā: no maršrutpētījumiem līdz satelītiem

Andris Ģermanis¹, Gunta Kalvāne²

¹ Rīgas Valsts 2. ģimnāzija, Krišjāņa Valdemāra iela 1, Rīga, Latvija

² Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte, Jelgavas iela 1, Rīga, Latvija
E-pasts: andris-germanis@inbox.lv, gunta.kalvane@lu.lv

Sezonalitāte dabā tiek novērota jau gadsimtiem ilgi, cilvēku dzīve vienmēr ir bijusi neatraujami saistīta ar dabas ritmiem (kultūraugu sēja, ražas novākšana, ogu lasīšana, siena pļauja, kāzu laiks utt.). Sezonalitāte ietekmē mūsu sadzīvi un paražas, nereti pat kalendāri tika pieskaņoti sezonālajām norisēm dabā, piemēram, Latvijā maijs savulaik saukts par lapu mēnesi, bet aprīlis – par sulu mēnesi.

Tradicionāli dabas ritmu jeb fenoloģiskie dati tiek izmantoti lauksaimniecībā, tomēr pēdējā laikā arvien biežāk zinātnē tos uzlūko kā klimata pārmaiņu bioindikatorus. Fenoloģija no samērā šauras dabas ritmu pētīšanas jomas ir kļuvusi par starpdisciplināru zinātņu nozari. Fenoloģiskie dati mūsdienās ir svarīgi ekoloģijā, medicīnā (alergēnu ziedēšanas laiks, prognozes un brīdinājumi), arī tūrismā, izglītībā u. c. Pasaulē vieni no senākajiem zināmākajiem sistemātiskajiem fenoloģiskajiem datiem ir slavenie Kioto sakuras ķiršu ziedēšanas sākuma dati, kas uzkrāti kopš 801. g. p. m. ē. (pēc citiem avotiem – kopš 705. g. p. m. ē.).

Tikmēr fragmentāri dati par Latvijas teritorijas fenoloģiju ir atrodami vācu mācītāju apkopojumos, kā arī Rīgas dabas pētnieku biedrības rakstu krājumos no 19. gs. vidus, tomēr sistemātisko novērojumu tīkls tika izveidots 1927. gadā Latvijas Universitātes Meteoroloģiskā institūta vadībā. Brīvprātīgie fenologi novēroja koku lapu plaukšanu, ziedēšanu, augļu nogatavošanos, lapu dzeltēšanu, lapu krišanu, lauksaimniecības kultūru sēju, labības sadīgšanu, ziedēšanu un nogatavošanos, kā arī rudens ražas novākšanu. Pakāpeniski novērojumiem tika pievienotas arī citas taksonomiskās grupas un fāzes.

Fenoloģiskais tīkls ar atsevišķiem pārrāvumiem Otrā pasaules kara laikā un, mainoties datu uzturētājam, eksistē līdz šim brīdim. Fenoloģiskos datus galvenokārt ievākuši brīvprātīgie sabiedriskie novērotāji, atzīmējot norises dabā iepriekš sagatavotās datu tabulās, balstoties uz vienotu metodiku. 20. gs. vidū Latvijas teritorijā bija vairāk nekā 50 novērojumu punktu, mūsdienās – 7. Kopš 1971. gada fenoloģiskos datus katru gadu publicē “Dabas un vēstures kalendārā” (kopš 2005. gada – “Daba un vēsture”), bet kopš 2014. gada – izdevumā “Latvijas Avīzes gadagrāmata”.

Paralēli klasiskajam brīvprātīgo novērotāju tīklam Latvijā dabas norises tiek atzīmētas portālā *dabasdati.lv*, kā arī *latvijasputki.lv*, kas būtiski notur sabiedrības interesi par dabas novērojumiem arī 21. gs. Mūsdienās fenoloģiskos datus iespējams iegūt arī no videokamerām un satelītiem. Fenoloģiskie dati laika periodam no 1970. līdz 2018. gadam ir digitalizēti un pieejami jebkuram interesentam atvērto datu repositoriijā <https://doi.org/10.5281/zenodo.3982086> un integrēti vienotajā Eiropas fenoloģisko novērojumu datubāzē PEP725 (*Pan European Phenology Project*).

Perma kaļķakmeņu kolekcijas Latvijas Universitātes Muzeja krājumā

Vija Hodireva

Latvijas Universitāte, Muzejs, Raiņa bulvāris 19, Rīga, Latvija

E-pasts: vija.hodireva@lu.lv

Temata aktualitāte. Latvijas Universitātes Muzeja (LUM) Ģeoloģijas kolekciju krājumā tiek saglabāti iežu paraugi, kas pārstāv visus Latvijas ģeoloģiskā griezuma slāņus. Zemes dziļu attīstības vēstures perma perioda nogulumiežus raksturo muzejam nodotās zinātniskās kolekcijas, kuras tika izmantotas senākos pētniecības darbos, turklāt informatīvo aktualitāti saglabā šodien un arī dod iespējas izmantot progresīvās iežu analītiskās izpētes metodes.

Mērķis. Sistematizējot gan vēsturisko, gan ģeoloģisko informāciju par tematiski vienoto LUM krājuma perma kaļķakmeņu kolekciju, veicināt dabas procesu izziņāšanu un derīgo izrakteņu resursu kvalitātes novērtēšanu arī mūsdienās.

Metodes. No 20. gadsimta saglabāto, kā arī pavisam nesen LU Muzeja Ģeoloģijas kolekcijām dāvināto kaļķakmeņu paraugu muzejiskā izpēte ietver sistematizēšanu, vērtēšanu, uzskaites papildināšanu atbilstoši šodienas iespējām un prasībām, kā arī ar tiem saistītās informācijas avotu apzināšanu.

Rezultāti. Ģeoloģijas kolekcijās konstatēts vairāk nekā 60 krājuma vienību (akmens paraugu), kas ievāktas no perma perioda slāņiem Kurzemē, kur arī izplatīti minētā ģeoloģiskā perioda ieži. Izpētot LUM akmens materiāla krājumu, tika atklāti vairāku Latvijas ģeologu 20. gadsimta vākumi, kā arī individuāli privātpersonu dāvinājumi muzejam, kurus būtu nepieciešams apvienot muzeja krājuma tematiskajā apakškolekcijā. Lielākais devums un muzeja krājuma kolekciju papildinājums ir V. Kurša un L. Savvaitovas (LU Ģeoloģijas institūta vadošo pētnieku) 20. gadsimta 80. gados vāktās kolekcijas. Tās pētītas līdz 1986. gadam, kad tika publicēta minēto autoru plašākā monogrāfija par perma perioda kaļķakmeņiem Latvijā [1] un vēlāk dāvinātas LUM.

Secinājumi. Pēc primārās paraugiem pievienotās informācijas secināts, ka to ievākšanas vietas sakrīt ar daudzām no senatnes zināmām un arī mūsdienās aktīvi izmantojamām derīgā izrakteņa kvalitatīvo iegulu vietām, retāk ar ģeologu lauka darbos apsekotiem dabīgiem iežu atsegumiem. Atšķirīgo kaļķakmeņu paraugu daudzpusība kolekcijās ataino dabas procesu atšķirības un dod iespēju saglabātos iežu paraugus izmantot arī turpmākiem pētījumiem.

Atsauces

- [1] Куршс В. М., Савваитова Л. С. 1986. *Пермские известняки Латвии*. Рига: Зинатне [Latvijas perma kaļķakmeņi. Rīga: Zinātne, 1986]

Karla Reinholda Kupfera fotogrāfiju kolekcija LU Muzejā

Daiga Jamonte

Latvijas Universitāte, Muzejs, Raiņa bulvāris 19, Rīga, Latvija

E-pasts: daiga.jamonte@lu.lv

Temata aktualitāte. Atzīmējot vācbaltu dabaspētnieka Karla Reinholda Kupfera (*Karl Reinhold Kupffer*, 1872–1935) 150 gadu jubileju, Latvijas Universitātes Muzejs aktualizē pētnieka mantojumu Botānikas un mikoloģijas kolekcijās. K. R. Kupfera loma Baltijas, tai skaitā Latvijas, dabas pētniecībā nav novērtējama par zemu. Viens no svarīgākajiem ieguldījumiem ir viņa iniciatīva Moricsalas rezervāta izveidošanā. Vairāk nekā 700 fotogrāfijas K. R. Kupfera mantojuma apakškolekcijā ir nozīmīgs avots dabas zinību un tās vēstures interesentiem.

Mērķis. Darba mērķis ir sistematizēt un analizēt K. R. Kupfera fotogrāfiju kolekciju. Analīze sniedz drošu priekšstatu par dabaspētnieka interešu loku un pētniecības tēmām, kas iekļaujas 20. gadsimta sākuma Baltijas dabaspētniecībā kopumā. Darba mērķis ir atklāt K. R. Kupfera fotogrāfiju kolekcijas potenciālu pētniecībā.

Metodes. K. R. Kupfera fotogrāfiju kolekcijas sistematizēšana, matemātisko metožu izmantošana un avotu analīze sniedz datus par fotogrāfiju kolekciju, kas tai piešķir lielāku vēstures avota vērtību. [1]

Rezultāti. K. R. Kupfera fotomateriālu kolekciju veido divas lielas grupas: aptuveni 300 stikla plašu negatīvi un vairāk nekā 700 fotogrāfijas. Šī darba ietvaros ir analizēta tikai fotogrāfiju kolekcija.

Fotogrāfiju kolekciju pamatā veido paša K. R. Kupfera uzņemtie fotoattēli, bet tajā ir iekļauti arī vairāki citu personu veikti uzņēmumi, ieskaitot fotogrāfiju grupas, piemēram, ģeogrāfa prof. Karla Tolla (1899–1975) Zviedrijā veiktie uzņēmumi. Kolekcijas lielāko daļu veido uz demonstrēšanas kartītēm uzlīmētas fotogrāfijas, ko K. R. Kupfers ir anotējis. Nepilns simts fotogrāfiju nav noformēts, bet arī tās lielākoties ir saistītas ar dabaspētniecību. Kolekcijā ir vien dažas privātas fotogrāfijas.

K. R. Kupfera fotogrāfiju kolekcijas analīze sniedz ieskatu pētnieka interešu lokā, kas saistīta ne tikai ar dabaspētniecību, bet arī, piemēram, ar Baltijas novadpētniecību, tādējādi šī kolekcija kalpo kā avots dažādiem vēstures jautājumiem. Kolekcija kopumā sniedz ziņas arī par Baltijas dabaspētnieku sadarbību un sniedz norādes par K. R. Kupfera informatoriem. Sasaiste ar citiem LU Muzeja K. R. Kupfera mantojuma apakškolekcijas materiāliem sniedz liecības par šo fotogrāfiju izmantojumu pētnieka dzīves laikā, kas ataino arī dabaspētniecības un dabas aizsardzības popularizēšanas metodiku pagātnē.

Secinājumi. K. R. Kupfera vairāk nekā 700 fotogrāfiju lielā kolekcija ir unikāla 20. gadsimta pirmo desmitgažu liecība, kas kalpo kā avots šā perioda Baltijas vēstures izpētei. Fotogrāfiju kolekcija glabā botānikas, ģeoloģijas, etnogrāfijas liecības.

Kolekcijas lielākā daļa ir dabaszinību un dabas aizsardzības popularizēšanas vēsturisko metožu paraugi. K. R. Kupfera stikla plašu apstrāde un analīze dos papildu pienesumu kolekcijai un sniegs jaunu informāciju.

Atsauces

- [1] Pētījumam izmantots Latvijas Universitātes Muzeja K. R. Kupfera mantojuma apakškolekcija Botānikas un mikoloģijas kolekcijās.

LU Muzejam piederošās sēņu mulāžas (1919.–1939. g.), kuras autorība tiek piedāvāta F. E. Štollam (1874.–1966. g.), izpēte un restaurācija

Māris Jēkabsons

Rīgas Celtniecības koledža, Restaurācijas katedra, Gaiziņa iela 3, Rīga, Latvija

E-pasts: jekabsons.maris@rck.lv

Temata aktualitāte. Piecu sēņu mulāža Latvijas Universitātes Muzejā ir Latvijas mērogā unikāls objekts un 2020. gada oktobrī bija LU Muzeja mēneša priekšmets. Tā tiek datēta ar laika periodu no 1913. līdz 1939. gadam, un tā autorība tiek piedēvēta izcilajam vācbaltu daudzpusīgajam biologam Ferdinandam Erdmanim Štollam (1874–1966). Sēņu mulāža bija stipri bojāta, un tai bija nepieciešama restaurācija.

Mērķis un metodes Lai apturētu mulāžas degradācijas procesu un to varētu eksponēt un izmantot muzeja pedagoģiskajās programmās, bija nepieciešama tās restaurācija. Šī mērķa realizācijai bija nepieciešama izpēte, restaurācijas programmas izstrāde un šīs programmas realizācija. Lai varētu izvēlēties piemērotākās metodes bojājumu novēršanai, tika izmantotas metodes FTIR un DSC, kā arī optiskā mikroskopija. Tika analizēti gan mulāžas fragmentu paraugi (bija aizdomas, ka lielākā daļa no mulāžas sastāv no parafīna vaska), gan piemeklēti paraugi, kas varētu atbilst pieņemtajai hipotēzei – divas parafīna sagataves no 20. gs. rūpnīcām, kā arī sveces, par kurām bija aizdomas, ka tās izgatavotas no parafīna. Izanalizējot analīžu rezultātus, tika konstatēts, ka visi šie paraugi izgatavoti no parafīna. Lai novērstu vienu no mulāžas deformācijām, tika veikti eksperimenti uz analoga sastāva un formas priekšmetiem (svēcēm). Kā rezultātā restaurācijas procesos tika iekļautas vaska zīmogu restaurācijas procesos 20. gs. 90. gados izmantotā siltuma kamera un vaska kausētājs jeb karstais skalpelis ar regulējamām temperatūrām, ko izmanto arī stomatoloģijā.

Rezultāti. Izmantojot zināšanas materiālzinībā un ķīmijā, kā arī pieredzi, kura gūta, restaurējot viduslaiku dokumentus ar vaska zīmogiem, tika izstrādāta metodika mulāžas restaurācijai, un tā tika veiksmīgi realizēta. Tika konstatēts, ka mulāžas izgatavošanā tika izmantotas arī sintētiskās šķiedras un kartupeļu ciete. Restaurācijas realizācijas procesā, prakses ietvaros, tika iesaistīti restaurācijas studenti, kā arī par šo projektu nolasītas vairākas prezentācijas gan restaurācijas studentiem, gan starptautiskajā konferencē Armēnijā. Mulāža, ievērojot restauratora ieteikumus, ir izmantojama LU Muzeja darbībā un ir ieguvusi “jaunu dzīvību”.

Secinājumi. Šī VKKF atbalstītā projekta rezultātā ir paplašināta restauratora pieredze, kura radījusi inovatīvus risinājumus. Izpētes un restaurācijas process bez atrisinātajām problēmām ir radījis arī jaunus jautājumus, neskaidrības, kuras būtu nepieciešams risināt. Šobrīd daži mulāžas fragmenti atrodas Sanktpēterburgas Universitātē analīžu veikšanai.

Projektu atbalstījuši Latvijas Universitāte, Rīgas Celtniecības koledža un Valsts kultūrkapitāla fonds.

Latvijas Universitātes herbārijs. Izveidošanas vēsture un zinātniskais potenciāls

Ilona Jepsena

Neatkarīga pētniece, Rīga, Latvija

E-pasts: ilona.jepsena@gmail.com

Temata aktualitāte. Divas nacionālas nozīmes herbārija kolekcijas – Latvijas Universitātes Muzeja un LU Bioloģijas institūta herbāriji – kopš 2021. gada janvāra atrodas zem viena jumta vēsturiskajā Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātes ēkā Kronvalda bulvārī 4. Savukārt 2022. gadā ēka pārgājusi Latvijas Mākslas akadēmijas īpašumā. Kur turpmāk dosies Nacionālais herbārijs?

Pētījuma mērķis. Parādīt, kas tad īsti atrodas Latvijas Universitātes herbārija kolekcijā? Cik daudz darba un naudas ieguldīts kolekcijas izveidošanā? Kāds ir tās pienesums dabas atklāšanā.

Materiāls un metodika. Pētījumā izmantoti dokumenti no LU Muzeja krājuma, LU Bioloģijas institūta Botānikas laboratorijas materiāli, Latvijas Valsts arhīvu materiāli un literatūras avoti.

Rezultāti. LU Muzeja herbārijs tika izveidots pēc prof. Nikolaja Maltas iniciatīvas LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes Sistemātiskās botānikas institūtā [1].

Herbārijā mūsdienās glabājas Latvijas teritorijā kopš 19. gs. ievākti vaskulārie augi, sūnas, ķerpiņi, aļģes, sēnes apmēram 180 000 eksemplāru kopskaitā. LU Bioloģijas institūta Botānikas laboratorijas herbārijs aizsākts 1951. gadā, kad nodibināts LPSR ZA Bioloģijas institūts. Herbārijs aizvien tiek papildināts. Tajā glabājas ap 160 000 vaskulāro augu herbārija eksemplāru. [2]

Kopš 1999. gada iznāk jauns Latvijas Floras izdevums V. Šulca redakcijā. Līdz šim sagatavoti 14 laidieni, kas aptver aptuveni 1/3 no Latvijā sastopamajām augu sugām. Abi herbāriji citēti zinātniskajā literatūrā, izmantoti promocijas darbu sagatavošanā, tajos visu laiku tiek veikti interesanti un nozīmīgi zinātniski atklājumi (piemēri doti referātā).

Pašlaik notiek darbs pie jaunas Latvijas Sarkanās grāmatas LIFE FOR SPECIES [3] projekta ietvaros un jauna botāniķu paaudze ir ķērusies pie reto un apdraudēto augu sugu atradņu apzināšanas Latvijas herbārijos. Kolekcijas ir reģistrētas starptautiskajā herbāriju reģistrā, pieejamas pētniekiem, iekļaujas darbā pie Eiropas floras atlasā [4], bet nav digitalizētas. Pašreiz divas lielākās un nacionāli nozīmīgākās herbārija kolekcijas atrodas divu dažādu LU apakšvienību pārvaldībā. Tās ir daļēji nodrošinātas ar pienācīgu aprīkojumu un cilvēkresursiem.

Secinājumi

1. LU Herbāriju kolekcijas veidojušās kopš 19. gs. sākuma. To uzkrāšanā iesaistītas 8–9 Latvijas zinātnieku paaudzes.

2. Kolekcijām ir neaizvietojams zinātniskais potenciāls. Tās dod iespēju izdarīt jaunus atklājumus, attīstoties metodēm un inovatīvam skatījumam uz augu un sēņu valsti.
3. Herbārija izpēte ļauj pētīt klimata pārmaiņu ietekmi uz Latvijas augu valsti, sugu areālu paplašināšanos vai sašaurināšanos, dokumentē jaunu sugu invāziju ātrumu un ceļus un savukārt plānot dabas aizsardzības pasākumus.

Atsauces

- [1] Malta N. Matemātikas un dabas zinātnes fakultāte. *LU 20 gados*. Rīga, 1939, 472.–545. lpp.
- [2] Jepsena I. Bioloģijas institūta Botānikas laboratorijas pētījumu nozīme Latvijas botānikas attīstībā. *Latvijas Universitātes 79. zinātniskā konference. Latvijas Universitātes Muzeja sekcija "Zinātņu vēsture un muzeoloģija"*. Referātu tēžu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2021, 10. lpp.
- [3] <https://www.lifeforspecies.lu.lv>
- [4] <https://www.luomus.fi/en/atlas-florae-europaeae-afe-distribution-vascular-plants-europe>

Farmakognozijas uzskates līdzekļi Farmācijas muzeja ekspozīcijā

Elvigs Kabucis, Inguna Cīrule

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, Farmācijas muzejs, Riharda Vāgnera iela 13, Rīga, Latvija

E-pasts: elvigs.kabucis@mvm.gov.lv

Temata aktualitāte. Farmācijas muzejs lepojas ar plašu un dažādu farmaceitisko vielu un darbarīku klāstu savā ekspozīcijā. Daļu no šiem priekšmetiem pārstāv no augiem un dzīvniekiem iegūti materiāli zāļu pagatavošanai – drogas un to uzglabāšanas trauki. 2021. gadā farmakognozisko uzskates līdzekļu klātam nāca klāt jauns, apjomīgs dāvinājums, muzejam paverot iespēju veikt apkopojosu pētījumu par muzeja kolekciju.

Mērķis. Darba mērķis ir apzināt, apkopot un izpētīt Farmācijas muzeja farmakognozisko kolekciju vēsturi, sastāvu, kopīgās un atšķirīgās iezīmes.

Metodes. Darbā tika izmantota vēsturiski salīdzinošā, aprakstošā, salīdzinošā un apkopojošā metode.

Rezultāti. Pētījumā atklājās, ka Farmācijas muzeja ekspozīcijā aplūkojami vairāk nekā 250 dažādi drogu trauki, kurus iespējams datēt ar 20. gadsimta 20.–80. gadiem. Ne visos atrodas trauku oriģinālais saturs. Farmakognozijas uzskates līdzekļu kopumu lielākoties sastāda MERCK firmas drogu trauki un Farmakognozijas Institūta drogu kolekcija. Trauku izmērs, marķējums un aizdares materiāli atšķiras viens no otra. Trauku satura izcelsme ir ļoti dažāda, sākot no vietējiem produktiem un beidzot ar eksotiskām augu sastāvdaļām no visas pasaules.

Secinājumi. Farmakognozijas uzskates līdzekļi jeb drogas ieņēma nozīmīgu vietu farmaceitu izglītības procesā, līdz ar to pie materiāla sagatavošanas tika pieliktas lielas pūles un uzmanība. Saglabājušies kolekcijas priekšmeti ļauj secināt, ka farmācijas studentiem tika piedāvāts ļoti plašs mācību materiāls saistībā ar augu un dzīvnieku izcelsme produktu ārstnieciskajām spējām un to izmantojumu. Uzskates materiālu noformējums nebija vienots, taču viegli saprotams, jo nosaukumi tika veidoti vienkārši un balstoties uz loģikas principiem. Uzskates līdzekļu kolekcijai ir būtiska vieta farmācijas vēstures izklāstīšanā un skaidrošanā.

Profesoram Ojāram Neilandam – 90

Dace Kivliša

Rīgas Tehniskā universitāte, Zinātniskā bibliotēka, Paula Valdena iela 3/7, Rīgā, Latvija
E-pasts: dace.kivlisa@rtu.lv

Temata aktualitāte. 2022. gada 8. aprīlī LZA akadēmiķa, *Dr. habil. chem.*, Rīgas Tehniskās universitātes profesora Ojāra Neilanda (1932–2003) 90. dzimšanas diena. Viņš bija viens no vadošajiem ķīmijas pedagogiem un zinātniekiem, pazīstams organiskās ķīmijas pētnieks Latvijā un pasaulē.

Mērķis. Informēt klausītājus par profesora Ojāra Neilanda biogrāfiju, svarīgāko viņa darba dzīvē, par publikācijām un nozīmīgākajiem zinātniskajiem pētījumiem.

Metodes. Klasiskā dokumentu analīzes metode – atlasīti visi pieejamie dokumenti bibliotēkā, e-vidē, izmantots profesora Ojāra Neilanda arhīvs, Neilandu ģimenes arhīvs, bijušo kolēģu arhīvi. Metodes trūkums varētu būt subjektivitāte.

Rezultāti. Sakarā ar profesora Ojāra Neilanda jubileju RTU ZB veido virtuālo izstādi, par viņa zinātnisko un pedagoģisko darbību, un tajā tiks vairāk atklātas profesora Ojāra Neilanda personības šķautnes.

Secinājumi. Par LZA akadēmiķi, *Dr. habil. chem.*, Rīgas Tehniskās universitātes profesoru Ojāru Neilandu informācija ir diezgan pieticīga. Administratīvo un zinātnisko darbu profesors veiksmīgi savienoja ar pedagoģisko darbību. Kolēģu, līdzstrādnieku un studentu atmiņās viņš paliks kā cilvēks, kurš savu mūžu atdevis organiskajai ķīmijai.

Profesors Ojārs Neilands savā darba kabinetā, Āzenes iela 14/2- 421 [1980. gads]. Foto no Neilandu ģimenes arhīva

Karla Reinholda Kupfera privātbibliotēka LU Muzejā

Kristīne Kuzņecova

Latvijas Universitāte, Muzejs, Raiņa bulvāris 19, Rīga, Latvija

E-pasts: kristine.kuznecova@lu.lv

Temata aktualitāte. 2022. gada 25. martā atzīmējama vācbaltu botāniķa Karla Reinholda Kupfera 150 gadu jubileja. Latvijas Universitātes Muzeja Botānikas un mikoloģijas kolekciju krājumā glabājas aptuveni 30 000 eksemplāri viņa ievāktā Baltijas floras herbārija *Herbarium Balticum* un personīgo materiālu kolekcija (1. att.), kas ietver publikācijas, fotogrāfijas, pierakstus, dokumentus, korespondenci, kā arī viņa privātbibliotēku – grāmatas, brošūras, periodiskos izdevumus un citas publikācijas.

K. R. Kupfera personīgie materiāli un privātbibliotēka Latvijas Universitātes Muzeja Botānikas un mikoloģijas kolekciju krājumā. Foto: Sarmīte Livdāne

Mērķis. Gūt priekšstatu par Karla Reinholda Kupfera privātbibliotēku, analizējot publikācijās pārstāvētos autorus, publikāciju izdošanas gadus, pilsētas un spiestuves, kurās šīs publikācijas iespēstas, pārstāvētās valodas un publikācijās atrodamos zīmogus, ierakstus un parakstus.

Metodes. Publikāciju apraksti izgūti no Latvijas Universitātes Muzeja elektroniskās datubāzes un analizēti statistiski, nosakot izplatītākos parametrus katrā no kategorijām – publikācijas veids, autors/i, izdošanas gads, valoda, izdošanas pilsēta, izdevniecība vai spiestuve, publikācijas temats. Publikācijās atrodamie zīmogi, ieraksti un paraksti grupēti tematiski.

Rezultāti. Karla Reinholda Kupfera privātbibliotēkā iekļauti pārsvarā periodiskie izdevumi vācu valodā par botāniku, kas izdoti 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Publikācijās sastopamie zīmogi, uzraksti un paraksti ir saistīti ar K. R. Kupfera darbu, citiem dabaspētniekiem, bibliotēkām un Latvijas Universitāti.

Secinājumi. Publikāciju kolekcijas, kas piederējušas ievērojamām (un arī mazāk pazīstamām) ar dabaszinātnēm saistītām personām, sniedz ieskatu tā laika zinātnē un sabiedrībā no kultūrvēsturiskā skatpunkta – kā grāmatas, periodiskie izdevumi un citi materiāli tikuši vākti, glabāti, pārvaldīti un izmantoti.

Florists un ģenētiķis Aleksandrs Villerts

Māris Laiviņš

Latvijas Valsts mežzinātnes institūts Silava, Rīgas iela 111, Salaspils, Latvija

E-pasts: maris.laivins@silava.lv

Latvijā 20. gs. 20.–30. gados redzamākie (arī mūsdienās pazīstamākie) augu sistematikas un augu ģeogrāfijas pētnieki bija Nikolajs Malta, Kārlis Starcs, Aleksandrs Zāmelis, mazāk pazīstams mūsdienu dabaspētniekiem ir tā laika botāniķa un ģenētiķa Aleksandra Villerta vārds.

Aleksandra Villerta pirmie raksti publicēti žurnālā “Daba un Zinātne” 1936. gadā, kad viņš vēl studēja Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē. Turpmākajos gados viņa zinātniskās aktivitātes saistījās ar vaskulāro augu floras pētījumiem dažādos Latvijas reģionos un eksperimentāliem augu ģenētikas pētījumiem Latvijas Universitātes Botāniskajā dārzā. Īsā laikā par saviem pētījumiem piecos gados (1936–1940) Aleksandrs Villerts ir publicējis 15 zinātniskus un zinātniski populārus rakstus latviešu un vācu valodā žurnālā “Daba un Zinātne”, Latvijas Bioloģijas biedrības un Latvijas Universitātes Botāniskā dārza periodiskajos rakstu krājumos. Viņa pēdējais nozīmīgākais pētījumu apkopojums jau pēc viņa nāves iespiests starptautiski pazīstamajā žurnālā “*Journal of Genetic*” 1942. gadā.

Vaskulāro augu floras pētījumos A. Villerts galveno uzmanību pievērsa retu augu sugu (*Viscum album*, *Onobrychis arenaria*, *Platanthera bifolia* u. c.) izplatības pētījumiem, Latvijas florā viņš pirmo reizi konstatēja retu sugu – mataino grīslī *Carex pilosa*. Divus gadus (1936–1937) A. Villerts pētīja Ežezera salu floru, 35 salās konstatējot 211 vaskulāro augu sugas. Jau pirms 80 gadiem Latvijā aktualizēdams salu biogeogrāfijas pamattēzes, ka augu sugu skaits ezera salās ir atkarīgs no salas platības un salas relatīvā augstuma virs ūdenslīmeņa ezerā. Ežezera salu pētījumu materiāli apkopoti viņa diplomdarbā – “Ješa ezera salu flora” (1937).

Latvijas Universitātes Botāniskajā dārzā 30. gados tika izveidota plaša begoniju kolekcija. Begoniju ģints sugas savā starpā viegli krustojas, tādēļ begoniju hibrīdi ir pateicīgi objekti dažādu speciālu iedzimtības jautājumu skaidrošanā. Kopš 1936. gada A. Villerts Botāniskajā dārzā veic pētījumus par begoniju hibrizācijas problēmām, iedzimtības pazīmju pārmantošanu. Viņš ir sastādījis begoniju hibrizogrammu, izvirzot domu, ka savstarpēji vieglāk hibrizējošas sugas ir filoģenētiski radniecīgākas. A. Villerts apraksta pāri par 250 jaunus begoniju hibrīdus.

A. Villerts ir apstarojis (X-stari) zirņu *Pisum sativum* un tīteņu *Ipomoea purpurea* sēklas. Pētījumos viņš ir konstatējis, pie kādām apstarojuma devām notiek intensīvākā sēklu dīgšana. Šādi augu radioaktīvās apstarošanas eksperimenti, iespējams, Latvijā 30. gados tika veikti pirmo reizi.

Nobeigumā dažas biogrāfiskas ziņas par Aleksandru Villertu. Viņš ir dzimis Rīgā 1907. gadā, Pirmā pasaules kara laikā ģimene bēgļu gaitās ir devusies uz Krieviju,

kur Aleksandrs zaudē tēvu un kopā ar māti 1920. gadā atgriežas Latvijā. Viņš mācās Rīgas 4. vidusskolā (tagad Rīgas Angļu ģimnāzija), studē Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē (1932–1937), strādā par skolotāju Daugavpils Latviešu biedrības komercskolā (1938–1939). A. Villerts ir zināms ar saviem kreisajiem uzskatiem, un pēc Latvijas neatkarības zaudēšanas viņu nozīmē par Rīgas 4. vidusskolas direktoru, šajā gadā viņš uzsāk arī pasniedzēja gaitas Latvijas Valsts universitātes Dabaszinātņu fakultātē. 1941. gada vasarā Rīgā, cīnoties Sarkanās armijas rindās, A. Villerts krīt kaujā.

Latvijas dabas pētnieku privāto arhīvu un bibliotēku likteņi

Ruslans Matrozis

Latvijas Ornitoloģijas biedrība, Skolas iela 3, Rīga, Latvija

E-pasts: matruslv@inbox.lv

Temata aktualitāte. Pēdējās divās desmitgadēs strauji pieaugusi pētnieku un plašākas sabiedrības interese par Latvijas dabas pētījumu 245 gadus (1777–2022) ilgo vēsturi. Šajā vēsturiskajā periodā daži tūkstoši cilvēku veltījuši ievērojamu savas dzīves daļu mūsu dabas izzināšanai, izpētes un aizsardzības aktivitātēm, kā rezultātā daudziem no tiem uzkrājās privāti arhīvi un specializētās literatūras bibliotēkas. Diemžēl laika gaitā, īpaši XX gadsimta smagajos vēstures periodos, lielākā daļa no šiem arhīviem un bibliotēkām aizvesta no Latvijas vai aizgājusi bojā, kā rezultātā tika pazaudēti svarīgi vēsturiski materiāli. Savukārt palikušie privātie arhīvi un bibliotēkas bija visai maz pieprasītas no pētnieku un atmiņas institūciju puses, par iemeslu minot vietas trūkumu šādu krājumu izvietojšanai, līdzekļu neesamību sakārtošanai u. c.

Mērķis. Pievērst uzmanību Latvijas dabas pētnieku privāto arhīvu un bibliotēku krājumu vērtībām, aicināt atmiņas institūciju darbiniekus un citus dabas pētniekus tos apzināt, pārņemt un sakārtot turpmākai izmantošanai.

Metodes. Pēdējos 18 gados (2004–2022) autoram, aktīvi veicot Latvijas dabas izpētes vēstures materiālu apzināšanu, galveno uzmanību veltot mūsu ornitoloģijas (mazāk zooloģijas) vēsturei, uzrunājot galvenokārt vecākās paaudzes pētniekus vai to mantiniekus, izdevās no privātajiem pētnieku arhīviem un bibliotēkām pārņemt unikālus materiālus. Tika izveidots vērtīgs un daudzpusīgs vēsturisko materiālu krājums.

Rezultāti. Dažādos valsts atmiņas institūciju krājumos materiāli par Latvijas dabas izpēti ir pārstāvēti visai minimāli, kas saistīts ar profesionālo vēsturnieku vājo interesi par šiem jautājumiem, kā arī specifiskajiem to izmantošanas apstākļiem un nepieciešamību labi pārzināt katra izpētes virziena specifiku. Piemēram, no apmēram 150 jau aizgājušajiem pašmāju ornitologiem, kuri ar putniem darbojušies ilgāku savas dzīves periodu vai atstājuši vērtīgas publikācijas, līdz mūsdienām saglabājās salīdzinoši niecīgs privāto arhīvu materiālu un bibliotēku grāmatu skaits. Autoram pēdējos desmit gados izdevās apzināt, pārņemt un sakārtot 13 ornitologu privātos arhīvus un bibliotēku izdevumus, daudzos gadījumos saglabājot šos materiālus no iznīcības. Kopskaitā uzkrāts vairāk par 30 000 unikālajiem un oriģinālajiem vēsturiskajiem materiāliem (grāmatas, rakstu separāti, korespondence, dienasgrāmatas un lauku pieraksti, zinātniskie materiāli, rakstu melnraksti, privāti dokumenti, fotogrāfijas, kino un audio ieraksti, ielūgumi, apsveikumi, apbalvojumi, atļaujas, rikojumi, kartogrāfiski materiāli, filatēlijas, filokartijas, filotaimijas, stikofilijas, filumēnijas,

faleristikas un citu ornitoloģisko artefaktu kolekcijas, konferenču suvenīru produkcija, zinātniskais aprīkojums u. c.). Daļa no šiem vēsturiskajiem materiāliem izmantota autora 76 publikācijās par mūsu ornitoloģijas (zooloģijas) vēstures jautājumiem, daļa uzdāvināta muzejiem un citām ieinteresētām personām.

Secinājumi. Pašlaik ir vitāli svarīgi apzināt un censties pārņemt vecākās paaudzes pētnieku rīcībā esošus privātos arhīvus un zinātniskās bibliotēkas, lai tos saglabātu un izmantotu ar dabas pētījumu vēstures izpēti saistītajās publikācijās, populāri zinātniskajās ziņās masu medijos un sociālajos tīklos. Ar katru gadu šādi nepieprasīti arhīvi un bibliotēkas tiek zaudētas.

Valdemārs Murevskis un viņa fonds LU Muzeja ģeoloģijas kolekcijās

Māris Rudzītis

Latvijas Universitāte, Muzejs, Raiņa bulvāris 19, Rīga, Latvija
E-pasts: maris.rudzitis@lu.lv

Temata aktualitāte. Valdemārs Murevskis (1911–1989) ir bijis LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes students, apguvis ģeofiziku. Pēc tam mācījies Dānijā, strādājis Zemes Bagātību pētišanas institūtā, no bijis 1942. g. privātdocents Ģeofizikas un meteoroloģijas institūta Ģeofizikas nodaļā. Kara beigās nonācis Latviešu leģionā, pēc tam karagūstekņu nometnē Sibīrijā. Pēc atgriešanās nedrīkstēja mācīt universitātē, strādājis Rīgā Popova radiorūpnīcā, kur bijis konstruktors; viņam ir vairākas publikācijas un patentapliecības, piešķirts Latvijas PSR Nopelniem bagātā zinātnes un tehnikas darbinieka goda nosaukums. Pasaulē ir pazīstama Murevska ieteiktā speciālā kartogrāfiskā projekcija. V. Murevskis bijis aktīvs Astronomijas un ģeodēzijas biedrības biedrs. Bijis pazīstams sportists – studiju laikā – airētājs, vieglatlēts, bet vēl 90. gados vadījis tūristu grupas Altaja kalnos. LU Muzejā nonākušais Murevska fonds – piezīmes, fotogrāfijas, zīmējumi, rasējumi – dod ieskatu talantīga cilvēka dzīvē Latvijā 20. gs. vidū.

Valdemārs Murevskis

Mērķis. Darbā dots ieskatš Valdemāra Murevska dzīves gaitās, tās pamatojot ar muzejā esošajiem materiāliem un presē atrodamo informāciju.

Metodes. Izmantota galvenokārt preses izdevumos un arhīvos atrodamā informācija.

Rezultāti. Līdz šim zināmie Valdemāra Murevska dzīves dati papildināti, iegūtas ziņas par vairāku fonda muzeja priekšmetu saistību ar V. Murevski.

Secinājumi. Aizvien pieaugošais viegli pieejamās informācijas daudzums ļauj pagātņi dažādi interpretēt.